

Návrat zletilých klientů do výchovného ústavu

Bc. Dušan Hradecký

Diplomová práce
2015

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Dušan Hradecký**
Osobní číslo: **H130368**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Návrat zlatilých klientů do výchovného ústavu**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení teoretických hledisek z oblastí institucionální výchovy, resocializace a sociální pedagogiky.

Zpracování metodiky výzkumu a zajištění respondentů pro výzkum.

Realizace kvalitativního výzkumu prostřednictvím biografického interview.

Zpracování (kódování a kategorizování), vyhodnocení a interpretace získaných dat.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CZAPOW, Czesław a Stanisław Jedlewski. Resocializační pedagogika, Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.

KRAUS, Blahoslav a Věra Poláčková. Člověk prostředí a výchova. K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.

MIOVSKÝ, Michal. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

HELUS, Zdeněk. Dítě v osobnostním pojetí. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-628-5.

MATOUŠEK, Oldřich. Základy sociální práce. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-931-4.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Jan Kalenda, Ph.D.**

Centrum výzkumu FHS

Datum zadání diplomové práce: **7. ledna 2015**

Termín odevzdání diplomové práce: **17. dubna 2015**

Ve Zlíně dne 7. ledna 2015

doc. Ing. Anežka Lengalová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Berou na vědomí, že

- udevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejména § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy a užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užit své dílo – diplomovou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použilou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně

6.3.2015

¹⁾ Zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3 písm. b) obhajoby závěrečných prací.

²⁾ V soudu soulu nepřiměřeně zveřejňuje diplomová, bakalářská a magisterská práce, a která poskytlé obhajoby, včetně povodň coponití a výsledek obhajoby poskytlé obhajoby závěrečných prací. V soudu soulu nepřiměřeně zveřejňuje diplomová, bakalářská a magisterská práce, a která poskytlé obhajoby, včetně povodň coponití a výsledek obhajoby poskytlé obhajoby závěrečných prací. V soudu soulu nepřiměřeně zveřejňuje diplomová, bakalářská a magisterská práce, a která poskytlé obhajoby, včetně povodň coponití a výsledek obhajoby poskytlé obhajoby závěrečných prací.

12. Ústavatel, dle ustanovení § 136 odst. 1 písm. a) zákona č. 133/2000 Sb., o obcích (územněsprávní základ územní jednotky) ve znění pozdějších předpisů, je povinen vypracovat územní plán obce, který musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

(3) Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

13. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

(4) Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

14. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

(1) Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

(2) Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

(3) Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

(4) Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování. Územní plán musí být schválen dle předpisů územního plánování.

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá novým fenoménem poslední doby a tím je návrat zletilých klientů zpět do výchovného ústavu. Tento fenomén nebyl doposud zkoumán. Cílem práce bylo zjistit, jak klienti prožívají a jak se adaptují na proces zpětného návratu do zařízení. Výzkumná část je rozdělena do dvou celků přičemž první celek se zabývá přípravou a samotným odchodem klientů za zařízení a druhý celek se věnuje jejich návratu a samotné adaptaci. Provedeným výzkum jsme dospěli k závěru, že je nutné věnovat více času odpovědné přípravě klientů na odchod do samostatného života.

Klíčová slova: výchovný ústav, příprava na odchod, rizika ústavní péče, úspěšná resocializace, postoje, návrat do zařízení, adaptace, co jsem dělal, jsem připraven, realita, proč jsem se vrátil, adaptace po návratu.

ABSTRACT

This paper deals with a new phenomenon of recent times and that is the return of adult clients back into the educational institution. This phenomenon has not been studied. The aim of the study was to determine how clients experience and how they adapt to the process of re-entry into the facility. You-exploration part is divided into two parts with the first unit deals with the preparation and hamlets-retirement of clients per device, and the second unit is devoted to their return and the actual Adapta-ci. Carried out the research, we concluded that it is necessary to devote more time to prepare clients responsible for the departure of independent life.

Keywords: educational institute, preparing to leave, the risk of institutionalization, successful resociali-tion, attitudes, return to the facility, an adaptation of what I was doing, I'm ready, reality, why I came back, after returning adaptation.

Děkuji Mgr. Janu Kalendovi PhD., za odborné vedení mojí práce a za konzultace a především za pochopení a celkový lidský přístup. Velice si vážím pomoci takovýchto odborníků a zároveň velmi lidských pedagogů.

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	10
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 VÝCHOVNÝ ÚSTAV	12
1.1 DRUHY ÚSTAVNÍ PÉČE V ČR.....	15
1.2 PRAVIDLA V ÚSTAVNÍ PÉČI	17
1.2.1 Vlastní pravidla	17
1.3 RIZIKA V ÚSTAVNÍ PÉČI	19
1.4 SOUČASNÝ STAV INSTITUCIONÁLNÍ VÝCHOVY V ČR	22
1.5 STATISTIKA ZAŘÍZENÍ ÚV, OV PODLE UMÍSTĚNÝCH DĚTÍ.....	25
1.5.1 Počty dětí v zařízeních	25
1.5.2 Osobnost dítěte v zařízení ÚV, OV.....	27
2 PROCES ODCHODU DÍTĚTE ZE ZAŘÍZENÍ	30
2.1 LEGISLATIVA V PROCESU ODCHODU DÍTĚTE ZE ZAŘÍZENÍ	30
2.2 PROCES PŘÍPRAVY NA ODCHOD ZE ZAŘÍZENÍ	33
2.3 POSTOJE DĚTÍ A MLADISTVÝCH V PROCESU PŘÍPRAVY NA ODCHOD ZE ZAŘÍZENÍ	34
3 PROCES ÚSPĚŠNOSTI RESOCIALIZACE VE VÚ	37
3.1 ÚSPĚŠNÝ PROCES RESOCIALIZACE	38
3.2 NEÚSPĚŠNÝ RESOCIALIZAČNÍ PROCES	39
II PRAKTICKÁ ČÁST	41
4 BIOGRAFICKÉ INTERVIEW	42
4.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM	43
4.2 CÍL VÝZKUMU	43
4.3 VÝZKUMNÉ OTÁZKY.....	43
4.4 METODA SBĚRU DAT	44
4.5 POMOCNÉ OTÁZKY INTERVIEW	44
4.6 VÝZKUMNÝ VZOREK	44
4.7 RESPONDENTI.....	45
4.8 LIMITY A PŘEKÁŽKY VÝZKUMU A ROLE VÝZKUMNÍKA V ŠETŘENÍ.....	48
5 VLASTNÍ ANALÝZA A ZPRACOVÁNÍ DAT	50
5.1 INTERPRETACE DAT	50
5.1.1 Co jsem prožil (a) v zařízení a jak jsem se tam dostal (a).....	50
5.1.2 Vzdělání a cíl.....	52
5.1.3 Jsem připraven (a) odejít.....	54
5.1.4 Co budu venku dělat a jak to zvládnu	56

5.1.5	Co jsem venku dělal (a).....	58
5.1.6	Realita	60
5.1.7	Proč jsem se vrátil (a).....	61
5.2	SHRnutí ZJIŠTĚNÝCH POZNATKŮ.....	64
ZÁVĚR		67
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY		68
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK		71
SEZNAM TABULEK.....		72

ÚVOD

V rámci institucionální péče se v poslední době setkáváme s jevem, který můžeme nazvat fenoménem, protože se jedná o záležitost, která je nová a dříve v minulosti nebyla častá. Jde o situaci, kdy se zletilý klienti vracejí zpět do ústavu po nezvládnutí samostatného života na ulici. Práce je rozdělena do několika částí. V první části se zabývám samotným institutem výchovného ústavu, aby se mohl čtenář seznámit s prostředím, o kterém hovoříme. Dále představujeme možnosti a systém ústavní péče, který je legislativně nastaven v ČR. V rámci souvislostí se také věnujeme pravidlům, která jsou stanovena legislativně a pravidlům, jež jsou běžná nebo by měla být běžná v rámci reedukačního a resocializačního procesu. Systém výchovy a vzdělávání klientů umístěných v institucionální péči je také spojen s určitými riziky, kterými se zabýváme v následující části této práce. V navazujících kapitolách se věnujeme současnému stavu institucionálně péče u nás a také statistikám, které vyjadřují počty dětí a mladistvých v těchto typech zařízení. Druhá část práce, se věnuje procesu odchodu klientů z ústavní péče do samostatného života v několika oblastech. Na prvním místě se jedná o legislativní proces, který tuto přípravu popisuje a vymezuje v rámci zákonů a vyhlášek. V další části se zaměřujeme na samotný proces přípravy a vlastní odchod klientů. V poslední kapitole tohoto úseku představujeme postoje dětí a mladistvých v celém procesu přípravy a vlastního odchodu ze zařízení ústavní péče.

Následující část práce je zaměřena na proces resocializace v ústavní péči. V základní části se čtenář seznámí s pojmem resocializace a jejími aspekty i samotnými metodami, které jsou využívány v rámci výchovy jedinců umístěných ve výchovném zařízení. v rámci souvislostí, které dokreslují naše hlavní téma práce, seznamujeme čtenáře s úspěšným a následně neúspěšným procesem této resocializace a s aspekty, které tento proces do značné míry ovlivňují.

V poslední části se věnujeme samotnému výzkumu, který má za cíl zjistit, jak klienti prožívají celý proces návratu do zařízení a jak se na něj adaptují. Následuje shrnutí zjištěných výsledků, kde se může čtenář seznámit se skutečnostmi, které byly zjištěny.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VÝCHOVNÝ ÚSTAV

Po roce 1989 došlo k rapidním demokratickým změnám ve společnosti, ale také ve školství kde vznikly požadavky na přetváření zákonů, norem a vyhlášek. V této souvislosti bylo nutné aktualizovat systém školských zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy. Při vytváření nových legislativních norem státu je třeba také respektovat mezinárodní úmluvy a dokumenty k jejichž plnění se vláda zavázala na základě dohod a úmluv. Na tomto místě se může jednat o dokumenty, jakými jsou „Úmluva o právech dítěte“, „zpráva Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání“. Rovněž je nutné akceptovat i stávající normy. Na tomto základě začal vznikat i zákon 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči a o změně dalších zákonů. Tento předpis byl ve věcné části vytvářen zpravidla lidmi z praxe. V roce 2005 přišla aktualizace ve formě zákona 383/2005 Sb. Tento zákon je v našich podmínkách historicky prvním zákonem, který se právě věnuje výchově a vzdělávání dětí v zařízeních, která zabezpečují náhradní výchovnou péči. V následující části se budeme zabývat jednou z forem náhradní výchovné péče a tou je právě zařízení v našem zájmu, které se nazývá výchovný ústav.

Výchovný ústav můžeme charakterizovat dle zákona 109/2002 Sb., a ve znění zákona 383/2005 Sb., jako školské zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy. Další legislativou, která vstupuje do tohoto procesu je zákon 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, zákon 89/2012 Sb., občanský zákoník a v neposlední řadě i zákon 561/2004 Sb., školský zákon ve znění zákona 472/2011 Sb. Ve většině případů jde o státní zařízení, která jsou zřizována zpravidla MŠMT nebo jinými státními institucemi. Výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Ve vztahu k dětem plní VÚ zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, pro děti, které jsou nezletilými matkami, a jejich děti, nebo pro děti, které vyžadují výchovně léčebnou péči. Do výchovného ústavu může být umístěno i dítě starší 12 let, má-li uloženu ochrannou výchovu, a v jeho chování se projevují tak závažné poruchy, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou. Výjimečně, v případech zvláště závažných poruch chování, lze do výchovného ústavu umístit i dítě s nařízenou ústavní výchovou starší 12 let. Při výchovném ústavu se jako jeho

součástí mohou zřizovat základní nebo speciální školy. Rovněž může být při výchovném ústavu zřízena střední škola, která je jeho součástí.

Ve většině případů jsou do výchovného ústavu přijímáni chlapci i děvčata prostřednictvím diagnostických ústavů i z terénu na základě soudního rozhodnutí a OSPOD. Jde především o děti, které mají závažné poruchy chování i učení. Zpravidla se jedná o problémy spojené se záškoláctvím, útky, toulky z domova ale i o problémy spojené s trestnou činností. Někteří jsou experimentátory, jiní mají aktivní zkušenost s návykovými látkami a drogami. Jedná se o děti, které ve velké míře pochází z rodin sociálně slabých, kde výchovné mantinely téměř nebo vůbec neexistovaly. I přesto, že se děti dostávají do výchovných ústavů z důvodů výše uvedených, jako jsou poruchy chování, učení i kriminální činy nazývá je mnohdy veřejnost past'áky, polepšovny a jinými ne zrovna přívětivými názvy. Pro lepší pochopení souvislostí a možností výchovných ústavů si jedno z těchto zařízení přiblížíme konkrétněji. Především se podíváme na oblasti, které souvisí se samotnou činností, vybaveností, školou a v neposlední řadě i oblast volnočasových aktivit, které mohou zde umístěné děti využívat.

V našem případě se jedná o zařízení, které se nachází v Jihomoravském kraji. Nebudeme toto zařízení jmenovat, ale můžeme uvést, že se jedná o výchovný ústav koedukovaného typu pro chlapce i dívky. Tento konkrétní výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let s nařízenou ústavní a uloženou ochrannou výchovou. Kapacita zařízení je 48 dětí. Zařízení sdružuje výchovný ústav, střední školu a školní jídelnu. Do zařízení jsou umístěny děti, které mají závažné poruchy s chováním, učením, zkušenost s kriminalitou, ale i s návykovými látkami a drogami. V neposlední řadě jsou zde umístěny i děti léčebné s psychickými poruchami. Součástí zařízení je i zámecký park o rozloze cca 15 hektarů. V areálu parku se nacházejí i polnosti, které vyžadují, včetně samotného parku nemalé pracovní úsilí. Pracovní aktivity jsou součástí odborného výcviku i tzv. „pracovní skupiny“. Součástí tohoto areálu je také zahradnictví. Neodmyslitelnou součástí hospodářství je chovatelský dvorek s pestrou škálou hospodářského zvířectva. Na správě dvorku se zájmově podílejí i děti. K dispozici je také sportovní areál, který se nachází ve venkovních prostorech zámku. V tomto areálu najdeme víceúčelový kurt, hřiště na nohejbal a volejbal a hřiště s umělým osvětlením pro juniorskou kopanou, které je v zimních podmínkách upravováno na ledovou plochu. Nechybí zde atletické doskočiště a prostor pro vrh koulí. Na základě

dohody s organizací SOKOL je využívána sportovní víceúčelová hala při nevyhovujících klimatických podmínkách.

V budově zámku jsou chlapci ubytováni v bytových jednotkách rodinného typu. Dívky mají ubytování zajištěno v samostatné budově areálu zařízení. Každý byt má tři ložnice, kuchyňku, jídelnu a společenskou místnost s potřebným vybavením (televize, cd přehrávače, rádia, X-box, PC, společenské hry apod.). Součástí vybavení bytové jednotky je pračka, lednice i mikrovlnná trouba. Do bytové jednotky patří i sociální zařízení. Každý tento tzv. byt je plně samostatný.

Součástí výchovného ústavu je i střední škola, která poskytuje chlapcům i dívkám vzdělání v různých oborech. Jedná se především o obory jako Práce ve stravování (vlastní cvičná kuchyně), Stavební práce, Zednické práce (dílna), Sadovnické a květinářské práce (skleníky a zahradnictví) a Strojírenské práce se zaměřením na zámečnictví a kovářství (dílna a praxe mimo zařízení). Děti, které mají zájem se doučit i v případě, že již přesáhli věkovou hranici dospělosti, byla jim ukončena ústavní či ochranná výchova, mohou dokončit učební obor na základě smlouvy o prodlouženém pobytu v zařízení. Děti, které nemají možnost umístění nebo návratu k rodině může zařízení na základě dobrovolného pobytu dále vzdělávat a rozšiřovat jejich obzory v rámci obecného vědomí a nácviku základních sociálních dovedností. Tyto děti se mohou i dále vzdělávat. Zařízení rovněž dětem nabízí nepřeberné množství rekvalifikačních a dalšího rozšiřujícího vzdělávání k doplnění kvalifikace. Jde o nabídky získání řidičského oprávnění na osobní vozidlo nebo traktor, bar-manské kurzy, kurz na motorovou pilu, kurz pečovatelský apod. V rámci volnočasových aktivit mají děti možnost účastnit se v různých zájmových kroužcích i sportovních aktivitách lokálního i celostátního charakteru. (Koncepce VÚ, 2013)

V této kapitole jsme se seznámily s výchovným ústavem v rámci legislativy, charakteristiky zařízení i s konkrétním ústavem a jeho aktivitami. V následující kapitole se zaměříme na ostatní druhy ústavní péče v ČR. Přiblížíme si ty nejzákladnější, které vstupují do procesu náhradní výchovné péče.

1.1 Druhy ústavní péče v ČR

Mezi základní druhy ústavní péče u nás můžeme zařadit zařízení, která jsou vesměs státní, ale mohu se mezi nimi vyskytovat i taková, která jsou zřízena jako soukromá. Tato zařízení mohou mít i různé zřizovatele mezi, které patří MŠMT, MPSV, MZ, kraje apod. V rámci nestátní pomoci dětem, zde můžeme zařazovat i různá centra a subjekty v působnosti neziskových organizací. Školská zařízení pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, která jsou pro děti zpravidla ve věku od tří do osmnácti let, poskytují plné zaopatření v souladu se zákonem 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře ve znění pozdějších předpisů. Plným přímým zaopatřením je míněno zaopatření, kdy je dítěti v zařízení poskytnuto stravování, ubytování a ošacení. Zařízení náhradní výchovné péče poskytují dětem také výchovu a vzdělávání. (Pacnerová, Kupcová 2012)

SVP – středisko výchovné péče řadíme mezi školská zařízení, která se zabývají preventivně výchovnou péčí. Pomáhají především dětem, u kterých se projevují poruchy chování, popřípadě mládeži s možným stupněm sociálně rizikového vývoje. Na základě smlouvy uzavřené se zákonnými zástupci poskytují dětem a mládeži speciální pedagogickou a psychologickou pomoc. Tato pomoc je uskutečňována v rámci ambulantních, nebo pobytových programů. Uváděné programy, jsou zaměřeny především na výchovně terapeutickou oblast.

DÚ – diagnostické ústavy zaujímají neméně důležité místo v systému ústavní péče. Ve spolupráci s OSPOD a soudy provádějí rozmístování dětí do jednotlivých zařízení podle spádovosti v rámci regionu a v souladu s aktuálními možnostmi těchto zařízení. Diagnostické ústavy poskytují domovům a ústavům metodickou a odbornou pomoc. Úkolem diagnostického ústavu je v rámci osmi týdenního pobytu dítěte provést komplexní diagnostiku osobnosti a vymezit výchovně vzdělávací priority. Ve spojení s výše uvedeným úkolem doporučují vhodné metody a přístupy k jednotlivým dětem. Nedílnou součástí pobytu dítěte v diagnostickém ústavu je sestavení takzvaného IPROD (individuální program rozvoje dítěte), který tvoří celý tým odborníků a specialistů. Ve finále je potom dítě zařazeno do skupiny podle rozumového a mravního vývoje. Tyto skupiny se označují písmeny A – E, která vyjadřují samostatnost, narušenost, nebo ve finále naprostou nesamostatnost a vyžadující úplnou péči. I toto řazení do uvedených skupin je důležité pro určení jednotlivého typu zařízení, kam bude dítě umístěno. Rozdělení dětí do skupin je rovněž obsaženo v zá-

koně 109/2002 Sb., v platném znění. V rámci ústavní péče se v poslední době stále častěji setkáváme s dětmi, zařazenými v kategorii E, která vyjadřuje podle zákona „vyžadující soustavnou intenzivní individuální péči“. Důležitým prvkem práce diagnostického ústavu je stabilizace dítěte a adaptace pro podmínky ústavní výchovy, včetně zakotvení základních výchovných, hygienických a sociálních návyků.

DD – dětské domovy se zabývají péčí o děti, které nemohou být vychovávány ve vlastních rodinách nebo v jiné náhradní formě péče. Především se jedná o děti, které nemají diagnostikované závažné poruchy chování. V rámci edukace se tyto děti vzdělávají na školách mimo zařízení. Do dětských domovů ve velké míře přicházejí děti z rozpadlých manželství, nebo dokonce přímo z kojeneckých ústavů. V současné době se setkáváme s novým jevem pro umístění dítěte do dětského domova a tím je „chudoba rodiny“. Zpravidla se jedná o rodiny, které nemohou dítěti zabezpečit základní materiální potřebami pro život. Pro umístění dítěte do dětského domova je primárním sociální důvod. V poslední době se velmi často připojují i výchovné a osobnostní problémy.

DDŠ- dětské domovy se školou se řadí do specializovaných zařízení, která jsou určena pro výkon ústavní a ochranné výchovy. Na tomto místě hovoříme o dětech, které mají závažné poruchy chování nebo z důvodů aktuálního psychického stavu jsou oslabení (duševní porucha a vyžadují specifickou péči. V některých případech jde také o péči výchovně léčebnou. V těchto zařízeních se jedná zpravidla o děti ve věku 6 let až po ukončení povinné školní docházky. Součástí dětského domova je také příslušný typ školy. (Janský, 2004)

Do výčtu uvedených zařízení je možno zařadit i **Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc**. Tato zařízení zajišťují řešení okamžitých krizových situací nebo krátkodobou pomoc ohroženému dítěti. Pomoc je postavena na bázi plného přímého zaopatření do doby, dokud nebude dítěti nalezena možnost řešení dlouhodobějšího charakteru. Do uvedených zařízení mohou být děti umísťovány na základě rozhodnutí soudu nebo žádosti obecního úřadu s rozšířenou působností nebo žádosti zákonného zástupce nebo požádá-li o to dítě. Délka pobytu dítěte v tomto typu zařízení je závislá na podmínkách, které jsou stanoveny zákonem 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dítěte. Zpravidla se jedná o dobu 3 nebo 6 měsíců.

V této kapitole jsme se zabývali zařízeními ústavní péče. Spektrum takovýchto podobných zařízení je daleko širší i za předpokladu započtení organizací v neziskovém sektoru.

Pro zaměření této práce nám postačuje uvedené základní rozdělení. Novým fenoménem, který vstupuje do výše uvedených zařízení, je návrat zletilých dětí zpět do zařízení. Zletilé děti stále často žádají zařízení, která opustily po dosažení plnoletosti o možnost návratu na základě dohody o dobrovolném pobytu a z různých příčin. K tomuto fenoménu a vlastním důvodům dětí, které se do zařízení různého typu chtějí vracet, se dostaneme v průběhu naší práce. Neméně důležitým faktorem, který ovlivňuje fungování a pobyt dětí v zařízeních, jsou pravidla spojená s ústavní péčí, která si rozebereme v následující kapitole.

1.2 Pravidla v ústavní péči

V této části se nebudeme zabývat všemi pravidly nebo souhrnem pravidel užívaných v rámci ústavní výchovy, ale pouze normami obsaženými ve vnitřních řádech a směrnicích souvisejících s ústavní péčí. Vedle pravidel, která jsou dána normou či legislativním rámcem existují i pravidla nepsaná, která korigují ty oficiálně daná. Můžeme říci, že čím je rozpor mezi psanými a nepsanými pravidly menší, tím se v nich klient – dítě lépe orientuje. Potom můžeme hovořit o kohorentnějším působení ústavního režimu, kdy spolu může klient a personál lépe vycházet. Zařízení ústavní péče mají zpravidla sklon k byrokratizaci, která však není nutná pro hladký průběh provozu ústavu. Tyto pravidla pak zůstávají na papíře a jejich plnění funguje pouze na formální bázi nebo vůbec. Z tohoto pohledu se může stát, že zařízení, které má minimum pravidel funguje naprosto ideálně. Důležité je aby pravidla tvořila určitý celek klientům pochopitelný a klienty akceptovatelný.

(Matoušek, 1999)

1.2.1 Vlastní pravidla

Podle Matouška (1999) lze obecně uvádět pravidla, která stanovují:

- Komu a kdy je ústav nebo jeho části přístupný
- Kdy a kde se konají jednotlivé programy a akce, nakolik jsou povinné
- Kdy má klient volný čas pro sebe
- Kdy je nutné dodržovat noční klid
- Jak se udržuje pořádek a hygiena, jak se kontroluje
- Jak se reguluje vzájemné navštěvování mezi klienty v zařízení

- Jak je prováděna regulace individuálního kontaktu klientů s personálem
- Jak a kdy je hodnoceno klientovo chování (pokud je hodnoceno)
- Kdy a jak se projednávají záležitosti týkající se provozu ústavu
- Kdy a za jakých podmínek je možné ústav opustit
- Normy týkající se kouření, alkoholu a jiných drog.
- Normy týkající se agresivity a sexuálního kontaktu mezi klienty.
- Normy týkající se kontaktu s vnějším světem (návštěvy, korespondence, telefony)
- Odpovědnost klienta za provoz ústavu (funkce, služby)
- Způsob oznamování nemocí a nároků na léčbu
- Užívání věcí a zařízení, jež mají klienti k dispozici
- Způsob hrazení škod, které případně klient ústavu způsobí
- Sankce za porušení norem

I přes tato obecná pravidla mají zařízení ústavní péče spíše sklon k byrokratickému systému, který nepřispívá k hladkému průběhu výchovně vzdělávacího procesu a vlastního provozu ústavu, jak jsme již uváděli v bodu 1.2. Do nedávna byla pravidla v zařízeních striktně řízena legislativními normami a předpisy, kde se nepředpokládal větší odklon od systému v rámci jeho demokratizace. Normy byly stanoveny za určitých podmínek a po jejich vypracování bylo nutné projít schvalovacím procesem. V rámci výchovných zařízení byly vypracované normy předkládány nadřízenému orgánu, kterým je diagnostický ústav. Po jejich schválení bylo možno uvést pravidla do užívání. Mnohdy se však stalo, že byly vícekrát přepracovány a v některých případech ztratily i základní podstatu a smysl. Schvalovací proces také probíhal neúměrně dlouho, takže se někdy ústavy dostávaly do situací, kdy platila pouze některá pravidla anebo vůbec žádná.

Tento stav se změnil v roce 2013, kdy byla přijatá opatření se zakotvením v novelizované úpravě zákona 109/2002 Sb. Výchovná zařízení si mohla stanovovat pravidla, normy i vnitřní řády bez potřebného souhlasu nadřízeného orgánu, ale při dodržení základních legislativních rámců. Na straně jedné se povedla některá zastaralá pravidla vytlačit nebo upravit a na druhé straně se zlepšila možnost součinnosti klientů a zaměstnanců ve výchovných zařízeních v oblasti reedukace a resocializace. Ústavní péče v různých ty-

peč zřízení má nejen svá pravidla, normy, řády, směrnice, klienty a personál, ale také se potýká s problémy a riziky, která jsou s takovouto činností spojena a následně ji ovlivňují. Tyto možná rizika a úskalí práce v zařízeních ústavní péče si alespoň z části představíme v následující kapitole.

1.3 Rizika v ústavní péči

Matoušek (1999) uvádí, že nejzávažnějším rizikem pobytu v ústavu je tzv. *hospitalismus*. Jde vlastně o stav, kdy se klient plně adaptuje na podmínky zařízení a snižuje se u něj schopnost na adaptaci pro civilní život. Klient – dítě, mladistvý má vlastně v ústavu plné zaopatření, které spočívá v tom, že mu někdo vaří, organizuje práci, stará se o jeho finance, pere mu, organizuje mimopracovní aktivity, žehlí, někdo obstarává předměty potřebné k životu. Klient se stýká s omezeným počtem spoluobyvatel ústavu a s obvykle nepočetným týmem odborného personálu. Pohybuje se v omezeném prostoru zařízení a redukováném prostoru odpovědnosti a ztrácí kontakt z komplexním nepřehledným vnějším světem. Takovéto redukce a omezování podnětů, zhoršují komunikaci, dochází ke ztrátě zájmu o lidi a okolní svět. Dokonce může dojít i k regresi, kdy se dítě-klient vrací do ranějších vývojových stádií. Nejde pouze o děti, ale týká se to i mladistvých a dospělých. V souvislosti s těmito skutečnostmi může docházet k situacím, kdy klient hledá náhradní uspokojení v jídle, nepřiměřeně dlouhém spánku, stereotypní činnosti apod. V některých případech může docházet až k agresivitě jedinců.

Jednou z dalších nevýhod v ústavech bývá nepřítomnost druhého pohlaví. V takovém případě si hledá sexualita cestu v homosexuálních vztazích. Mladiství mohou být v tomto ohledu poškozeni i trvale. V rámci předcházení této problematice se v současnosti stále častěji rozvíjí systém koedukovaných zařízení, kde jsou chlapci i děvčata. V uzavřených ústavech dochází také k jevu, který můžeme nazývat *ponorkovou nemocí*. V podstatě se jedná o stereotypní prostředí, ze kterého se nedá uniknout. To potom zvyšuje únavu a snižuje celkovou toleranci. Takové chování má mnohdy za následek vyčlenění jedince z kolektivu. Mezi mladistvými je tento stav prožíván daleko citelněji. Ponorková nemoc je častým jevem výchovných ústavů, které mají na jedné výchovné skupině smíšené děti s poruchami chování, různými dysfunkcemi, závislostmi a nemalou roli hrají i věkové rozdíly mezi dětmi.

V podstatě každý dlouhodobý pobyt v ústavu děti hendikepuje, ať již k němu zavdalo podnět cokoliv. V rámci sociálních a psychologických potřeb je běžné ústavní prostředí pro každého jedince deprivativní. Následky deprivace se přenáší i na potomky lidí, kteří ústavem prošli. Především jde o zdravotní stav, vzdělání, kvalita partnerského života i kriminalita.

(Matějček, Bubleová a Kovařík, 1997)

Mnohdy také dochází k situacím, kdy potomci lidí prošli ústavem rovněž končí v zařízeních výchovné péče. Dosti často se zde vystřídají celé generace. Jedním z neodmyslitelných rizik, která musí ústavní péče řešit je *šikana*. V zařízení se může šikana projevat v různých formách. Z praxe jsou nám známy případy, které skončí již ve stádiu šetření, protože oběť svoji výpověď stáhne a vše ze strachu zapře. Lepší variantou je došetření šikany, která končí v rukou orgánů činných v trestním řízení. Není výjimkou, kdy se stává obětí mladistvý ve věku 17 a někdy i 18 let, který je šikanován skupinou 15 letých. Velmi často se celá skupina identifikuje s agresorem a ten se stává v jejich očích hrdinou. Šikana klade zvýšené nároky na personál při jejím odhalování a řešení. Někdy se také stává, že má i personál strach z agresora, který vyhrožuje pedagogům napadením a v některých případech i fyzickou likvidací. Problém šikany velmi významně ovlivňuje nejen klienty, ale v neposlední řadě i celé fungování výchovného zařízení.

Klient umístěný ve výchovném ústavu platí pravidelnou daň ve formě *ztráty soukromí*. Jedná se především o sdílení malého prostoru s ostatními obyvateli, které si nemohl vybírat. Klientovy je přidělena místnost, postel a skříň. Ovšem ani tyto nemůže užívat podle svého přání. Obyvatel výchovného zařízení je nucen se přizpůsobovat režimu i potřebám ostatních spolubydlících. Nemůže poslouchat hlasitou hudbu, rozsvěcet, zhasínat nebo v soukromí studovat, protože je rušen činnostmi jiných. V tomto smyslu ústavy nikdy domovem nejsou. (Matoušek 1999)

Problémy závažného charakteru u dětí a mládeže bývají zdrojem značného napětí mezi vychovateli, učiteli a dalšími dětmi. Po diskuzích s vychovateli v různých zařízeních ústavní péče vzešel seznam problémů – rizik, které oni sami vnímali jako závažné v rámci péče o dítě:

- Fyzické násilí
- Časté útěky

- Šikanování, viktimizace a zastrašování
- Obvinění z fyzického a sexuálního zneužívání ze strany vychovatelů (to vnímají vychovatelé v ústavech jako „nejděsivější problém“)
- Nutkavé lhaní
- Závažné projevy úsilí o získání pozornosti
- Rasistické/sexistické poznámky
- Špatná osobní hygiena

Pojmenováním těchto rizik a problémů je možno připravit půdu pro jejich zkoumání a následné vypracování pokynů pro dobrou praxi, diskuzi a dalšímu profesnímu rozvoji vychovatelů. (Cameron a Magin, 2009)

S problémy, které uvádějí autoři Cameron a Magin se můžeme v rámci své praxe ztotožnit, protože poměrně výstižně zobrazují rizika, která jsou spojena s ústavní výchovou. Tyto rizika by vyžadovala hlubší průzkum včetně výstupů, které mohou pomoci uvedené problémy zvládat vychovatelům i ostatním pedagogickým pracovníkům zařízení. Do výčtu uváděných problémů a rizik je možné uvést i problémy, o kterých se příliš nehovoří a přesto značně ovlivňují jak klienty, tak samotné pracovníky ústavu. Mezi tyto rizika se řadí především klientela samotného zařízení. Jde o to, že jsou na jedné skupině pohromadě děti, které mají klasifikované různé poruchy jak v chování, tak v mentální oblasti. Jsou zde i klienti, kteří patří do charakteru výchovně léčebných. Dalším problémem je sdružování dětí na jedné výchovné skupině s nařízenou ústavní výchovou a dětí s uloženou ochrannou výchovou. V neposlední řadě jde také o situaci, kdy jsou na jedné skupině děti a mladiství včetně plnoletých, což značně ovlivňuje celkové soužití skupiny.

Výše uvedená problematika má velmi silný vliv na fungování celého výchovného ústavu. Hlavní příčinou problému je nedostatek ubytovací kapacity a nemožnost rozdělení dětí a mladistvých do samostatných skupin. V rámci naší zkušenosti a praxe se s touto problematikou potýká většina zařízení. V této kapitole jsme se seznámili s riziky, která v rámci ústavní péče ovlivňují jak klienty, tak samotné pedagogické pracovníky. V následující části se blíže seznámíme se současným stavem institucionální výchovy u nás.

1.4 Současný stav institucionální výchovy v ČR

V následující kapitole se budeme zabývat současným stavem institucionální výchovy u nás. Vzhledem k rozsáhlému pojetí tématu se zaměříme na pohled výchovy ze dvou principů. Jedním z nich je princip naplňování nejvyššího zájmu dítěte a druhým je prosazování principu inkluze a prevence. Česká legislativa je zastřešována dokumenty a úmluvami mezinárodního charakteru. V rámci ratifikace dokumentů se ČR zavázala k zajišťování ochrany, péče a podpory dětí v jejich nejlepším zájmu. Přitom je brán zřetel i na povinnosti rodičů a zákonných zástupců. (Úmluva o právech dítěte, 1991)

Nejvyšší zájem dítěte lze vnímat jako nařízení, kterým se musí řídit všichni pracovníci pečující o ohrožené děti. Různé subjekty jej však vnímají dle svého výkladu a tak jej i vnímají. Priorita zájmů dítěte by měla být postavena nad zájmy participujících institucí. V české legislativě lze chápat pojem nejvyšší zájem dítěte jako životní úroveň *a podmínky nezbytné pro zdravý tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální vývoj dítěte a jeho plnohodnotné dětství. Přičemž osobní potenciál dítěte je plně vyvinut v rámci rodiny. Cizí péče a podpora je dítěti poskytována jen v nezbytně nutné míře* (MPSV, 2009 a). Podle § 1 zákona 109/2002 Sb., musí být „*vytvářeny podmínky podporující sebedůvěru dítěte, rozvíjející citovou stránku jeho osobnosti a umožňující aktivní účast dítěte ve společnosti. S dítětem musí být zacházeno v zájmu plného harmonického rozvoje jeho osobnosti s ohledem na potřeby osoby jeho věku*“. Obě tato práva jsou v českém legislativním systému zabezpečena novým občanským zákoníkem – NOZ/ 2014 a zákonem o sociálně právní ochraně 359/1999 Sb., v platném znění a jsou považována za základní pravidla v rámci rozhodnutí učiněných v zájmu dětí. (Běhouňková, 2012)

Jak to ovšem probíhá v praxi, to co je zákonem dané a vůbec možné také realizovat? Z různých koncepčních dokumentů i z praxe vyplývá, že realizace obou práv u rodin, kde je její funkce narušena, není v praxi na dostatečné míře zabezpečena. Jednak jde o nedostatečnou práci s rodinou v rámci prevence a zároveň se jedná o sanaci rodiny v rámci posilování rodičovských kompetencí. Když se podíváme na problematiku umístování dětí do zařízení ÚV a OV v rámci vzdálenosti od trvalého bydliště, můžeme spatřovat nedostatečné zohlednění práva dětí na kontakt s rodinou. Ovšem v rámci možnosti vzniku, či recidivy patologie v rodině a návrat k zažitým situacím můžeme říci, že je nutné každý případ posuzovat citlivě a individuálně. Mnohdy může mít rodina velmi negativní dopad na resociali-

začnící proces jedince v důsledku umístění blízko bydliště. Nejde pouze o děti, ale také o mladistvé i plnoleté, kteří pobývají v zařízeních ústavní výchovy na základě dohody o dobrovolném pobytu. V současnosti je rovněž velmi diskutovanou otázkou uvolňování dětí na dovolenky na základě rozhodnutí kompetentních osob (ředitel zařízení). Zákaz nebo povolení návštěvy rodiny se mnohdy může stát nástrojem manipulace nebo naopak motivace dítěte k pozitivnímu výkonu v rámci procesu resocializace. Z pohledu praxe můžeme hovořit o jevu, kdy častá návštěva rodiny s problémy až patologickými sklony působí spíše kontraproduktivně. Některé děti, mladiství i plnoletí dokonce sami odmítají návštěvu, aby nedošlo k problému, který dobře znají a snaží se mu vyhnout, protože neznají cestu k jeho řešení. (Běhouňková, 2012)

Na základě výše uvedené problematiky můžeme uvést, že v rámci přetíženosti personálu každodenními činnostmi dochází ke ztrátě hlavního cíle ústavní péče a tím je terapie a celková resocializace jedince. Vytrácí se nám i prioritní úkol, který spočívá v návratu jedince do vlastní rodiny. Legislativa nám hovoří o dočasném umístění dítěte s perspektivou navrácení do rodiny, popřípadě do náhradní rodinné péče. Ovšem současné vysoké počty dětí a mladistvých umístěných v zařízeních ÚV a OV nám spíše hovoří o opaku. Z toho potom vyplývá, jak je nelogické naplňování legislativního požadavku vůči praktickým zkušenostem v jednotlivých zařízeních. Poté dochází k zásadním procesuálním krokům. Které mají dopad na dítě a jeho rodinný systém. V rámci naplňování uvedených cílů může docházet k oddělování dítěte od rodiny a naopak. Potom se nám celý výsledek snažení jeví jako kontraproduktivní. Jedním z dalších aspektů, který má značný vliv na situaci v ÚV a OV je způsob financování těchto zařízení. Ústavy náhradní péče jsou financovány podle počtu dětí. Čím více dětí zařízení má, tím více prostředků získá. Některá zařízení se proto snaží o získání co možná největšího počtu klientů k naplnění kapacity zařízení a tím i získání prostředků pro jejich financování. Získávání klientů za každou cenu v sobě nese rizika návratu plnoletých zpět do zařízení, kteří již ústav opustili a nyní jsou ve své rodině, nebo na ulici. V rámci nezvládnutí života venku, nedokončené resocializaci, problémům, stíhání orgány činnými v trestním řízení, hledají ochranu a oporu tam, kde to znají nejlépe. Domnívají se totiž, že v ústavní péči je život snadnější a jednodušší a že se zde mohou vyhnout problémům. Jejich pobyt však přináší i nezměrná rizika pro personál a celé zařízení. Především jsou si vědomi své plnoletosti a domnívají se, že pro ně určitá nastavená pravidla již neplatí. Tato výše uvedená zjištění jsou obsahem empirické části naší práce. V další části se za-

měříme na druhý princip výchovy, kterým je inkluze a prevence. I tento princip má značný vliv na současný stav institucionální výchovy u nás.

Princip inkluze a prevence nám v současnosti ukazuje, že legislativa je o krok napřed oproti praxi. Základní koncepční dokumenty reflektují potřebu rovných příležitostí v rámci vzdělávání pro všechny žáky. Jedním z těchto dokumentů je usnesení vlády č. 206/2010 Národní akční plán inkluzivního vzdělávání. V tomto usnesení vláda připustila nutnost postupného zvyšování kompetenčního prostředí z hlediska organizačního, materiálního a personálního v rámci škol, školských zařízení a poradenského systému. Inkluzivní vzdělávání dětí s rizikovým chováním by mělo směřovat k tomu, aby tyto děti nebyly vylučovány ze svého přirozeného prostředí a dostávalo se jim přímo ve škole podpory v rámci osobnostního vývoje i nácviku žádoucího sociálního chování. (Vojtová, 2006)

V této souvislosti je nutné podotknout skutečnost včasného zjištění rizikového chování dítěte, aby mu mohla být poskytnuta adekvátní pomoc. Již Holas a kol. (2009) ve svém výzkumu uváděl, že mladistvý procházejí různými institucemi (OSPOD, PPP, SVP, DPL, různé neziskové organizace nízkoprahového charakteru), avšak bez adekvátní pomoci. Příčinu je možné také spatřovat v absenci práce s celým rodinným systémem. Dalším problémem může být skutečnost, že SVP jsou sice ukotvena v legislativě, ale v rámci praxe chybí jejich ukotvenost v systému školských poradenských zařízení. Mnohdy jsou tedy závislá na PPP. Funkční spolupráce mezi oběma institucemi nepodléhá legislativnímu rámci, ani kontrolním mechanismům, ale záleží na profesionalitě jednotlivých odborných pracovníků. Tato situace může vést k selhání lidského faktoru v rámci pomoci konkrétnímu dítěti. Dalším rozporem je to, že SVP organizačně spadají pod DÚ, což způsobuje rozdíly v cílech podpory a péče i ve způsobech jejich dosahování. V současné době je trendem zřizovat SVP při DD a VÚ, kdy dochází pouze k prohlubování problému společných cílů v rámci péče. V roce 2014 došlo ke vzniku 8 SVP při VÚ (zdroj, MŠMT). Na závěr můžeme uvést, že v oblasti institucionální výchovy existuje rozpor mezi tím, co je deklarováno na úrovni politických a koncepčních materiálů a tím, jak je to naplňováno v praxi v rámci jednotlivých složek systému. Široké výkladové možnosti legislativy se tak jeví jako neúčelné. V této kapitole jsme si představily alespoň z části současný stav institucionální výchovy u nás na bázi dvou principů. Na jednom místě princip nejvyššího zájmu dítěte a na místě druhém princip inkluze a podpory. V následující části se budeme zabývat statistikami ÚV a OV podle umístěných dětí.

1.5 Statistika zařízení ÚV, OV podle umístěných dětí

V této podkapitole se budeme zabývat statistikou zařízení ÚV, OV podle umístěných dětí. Tato statistika nám pomůže vyobrazit současný stav zařízení ÚV a OV, ale také souvislosti se systémem podpory dětí v těchto zařízeních umístěných. Aktuální ukazatel nedostatečné funkčnosti péče a podpory ohrožených dětí v ČR je velmi vysoký počet dětí umístěných v zařízení ÚV a OV. (Rada Evropy, 2005)

Získat skutečná data o počtech dětí umístěných mimo domov v ČR není jednoduché. Neexistuje statistická databáze, která by poskytovala srovnatelná data s kontinuálním seznamem. Pro vytvoření určité představy o počtech umístěných dětí do zařízení institucionální péče jsme použili data z několika zdrojů, s vědomím rizika určitého zkreslení. Jednak byla využita data z šetření Ústavu pro informace ve vzdělávání (ÚIV, 2009 b) a v některých případech byla komparována s daty Českého statistického úřadu (ČSÚ, 2009). Tyto statistiky shrnují, případně porovnávají počty dětí a mladistvých vždy v několika následujících školních letech a poskytují tak orientační přehled o vývoji v rámci umístění dětí do zařízení ÚV a OV.

1.5.1 Počty dětí v zařízeních

Následující tabulky zachycují vzrůstající trend v počtech zařízení ústavní a ochranné výchovy a také v počtech umístěných dětí do náhradní výchovné péče. Do roku 2009 docházelo k pravidelnému vzrůstání počtu zařízení institucionální výchovy, ale ve školním roce 2009/2010 bylo zaznamenáno mírné snížení. Toto snížení je patrně odrazem ekonomických opatření spojených s transformačním procesem systému podpory a péče o ohrožené děti. Může jít také o hospodářský propad, který byl způsoben celosvětovou ekonomickou krizí, trvající od roku 2009. Od roku 2010 přistoupilo MŠMT k optimalizaci zařízení institucionální výchovy v rámci zkvalitnění péče. V některých případech došlo ke sloučení některých zařízení nebo k utlumení činnosti několika zařízení, která byla hodnocena z hlediska kvality i z hlediska ekonomického zabezpečení jako dlouhodobě neudržitelná. Trend utlumování zařízení z důvodu výše uvedených, pokračuje i v současné době. V roce 2014 byla uzavřena další 3 zařízení institucionální výchovy. Konkrétně se jednalo o 3 výchovné ústavy. Pro rok 2015 se v kuoárech hovoří o dalších šesti zařízeních, která by měla být v rámci ekonomické neudržitelnosti a zkvalitnění péče uzavřena. V následující části se seznámíme s konkrétními počty zařízení institucionální výchovy a s počty dětí v nich umís-

těných. Na tomto místě nechceme uvádět kompletní statistiky, ale pouze přehledy, které jsou předmětem našeho zájmu.

Školní rok

Zařízení	99/00	00/01	01/02	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10
DD	120	127	129	131	134	148	149	153	155	155	151
VÚ	53	52	52	52	35	33	34	34	33	34	33
DDŠ	-	-	-	-	17	24	29	28	28	29	31
DÚ	12	12	12	11	12	14	13	14	14	14	14
Celkem	185	191	193	194	198	219	225	229	230	232	229

Tabulka č. 1 Počty zařízení pro výkon ÚV, OV ve školním roce 1999/2000 – 2009/2010 (ÚIV, 2009b, 2010)

Školní rok

Zařízení	99/00	00/01	01/02	02/03	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10
DD	4301	4624	4634	4594	4657	4867	4869	4815	4618	4739	4704
VÚ	2123	2240	2143	2201	1544	1479	1420	1404	1430	1546	1534
DDŠ	-	-	-	-	494	501	537	516	705	793	787
DÚ	477	469	445	475	555	743	795	724	674	742	853
Celkem	6901	7333	7222	7270	7250	7590	7621	7459	7427	7820	7878

Tabulka č. 2 Počty dětí (dívek i chlapců) v zařízeních pro výkon ÚV, OV ve školním roce 1999/2000 – 2009/2010 (ÚIV, 2009b, ČSÚ, 2009, 2010)

Z výše uvedených tabulek je zřejmé, že počty dětí v zařízeních institucionální výchovy neustále rostou i navzdory dlouhodobě klesající porodnosti v ČR i snižujícím se počtu zařízení. Tento trend ukazuje, že umístování dětí do náhradní výchovné péče je více preferováno, než ostatní alternativní formy náhradní rodinné péče, nebo samotná sanace rodiny. Uvedený stav je alarmující vzhledem ke snahám v rámci inkluze a transformace, kdy je zdůrazňována potřeba sociální prevence, včasné intervence a individualizace podpory a péče. V této podkapitole jsme se zmámili se základními daty a statistikami zařízení ÚV a

OV včetně základních informací o počtu dětí umístěných v těchto zařízeních. V následující části se budeme věnovat osobnosti dítěte v zařízení ÚV a OV aby bylo jasné o jakých dětech, a mládeži zde hovoříme a abychom si našli souvislost mezi čísly vyobrazenými v podkapitole 1.5.1 a vlastní osobností jednice v takovýchto typech zařízení.

1.5.2 Osobnost dítěte v zařízení ÚV, OV

Vlastní osobnost dětí a mladistvých v zařízeních ústavní a ochranné výchovy nelze typologizovat na základě univerzálnosti. Odborníci varují před homogenizací přístupů ke skupinám dětí a mladistvých v rámci rizikového chování, protože její efektivita se poté jeví jako sporná. Dále odborná veřejnost odmítá pojetí univerzálních rysů osobnosti dítěte v NVP a zároveň poukazuje na skutečnost, že je možné pouze provádět určitou diferenciaci na základě podobnosti osobnostních znaků. Tyto znaky se projevují jako determinující zkušenosti v životě jedince a v jeho projevech chování. Takovéto znaky je pak možné komparovat a vytvářet podobné skupiny rizikovosti a vytvářet koncepce obecných přístupů práce s dětmi a mladistvými v NVP. Tyto postupy potom pracují s dítětem jako s jedinečnou individualitou. Je potom tedy nezbytné vyhnout se obecným soudům a soustřeďovat veškerou práci na jedince jako individualitu, která má jedinečnou strukturu a osobnostní spektrum i příčiny rizikového chování. Na základě těchto premis je tedy možné definovat společné rysy pro osobnost dítěte a mladistvého se zkušeností v institucionální péči.

(Matoušek, Kroftová, 2003)

Společný syndrom pro děti a mladistvé v institucionální péči je zážitek psychické deprivace a subdeprivace. Dlouhodobé odloučení dítěte od rodiny nebo pečující osoby bez potřebné náhrady vede k hlubokému narušení vývoje osobnosti, i přes profesionální přístup odborníků, vychovatelů a všech pedagogických pracovníků v zařízení ústavní a ochranné výchovy. Rozsah postižení je přímo úměrný rozsahu traumatizace. K deprivaci potom dochází, jestliže nejsou konzistentně naplňovány a trvale uspokojovány základní potřeby dítěte, či mladistvého. Subdeprivace je potom mírnější a velmi obtížně identifikovatelná forma deprivace, kterou může způsobit nedostatek akceptace dítěte, zvýšené riziko kritičnosti nebo nízká empatie k dítěti. Subdeprivační a deprivační zkušenost včetně jejich následků vycházejí z externích a interních rizikových faktorů, které jsme zmínili již kapitole 1. 3. a nesou potom individuálně typický obraz. (Langmeier, Matějček, 1968; Vágnerová, 2005)

Deprivaci dětí a mládeže můžeme rozdělit podle druhu neuspokojovaných potřeb na biologickou, motorickou, senzoryckou, sociální, citovou (potřeby lásky a jistoty) Absolutní deprivaci označujeme neuspokojování bazálních existenčních potřeb.

Langmeier a Matějček (1968) stanovili pět základních oblastí psychických potřeb:

1. **Potřeba náležitě stimulace** – stimulace této potřeby pomáhá k naladění organismu na určitou žádoucí úroveň aktivity jedince.
2. **Potřeba smysluplného světa (řád a jeho srozumitelnost)** – uspokojení této potřeby umožní, aby podněty vnějšího chaotického světa mohlo dítě přetransformovat do podoby zkušeností, poznatků, důležitých pro jakékoliv učení. Děti v zařízeních ústavní péče se adaptují na podmínky ústavu. Ovšem takovéto přizpůsobení může být pro život mimo zařízení kontraproduktivní.
3. **Potřeba životní jistoty založené na stabilním citovém vztahu (attachment), potřeba bezpečí** - je základní podmínkou pro pocit životní jistoty i integraci osobnosti dítěte. Mezi dětmi, mladistvými a pedagogickými pracovníky schází prostor pro důvěru a intimitu. K vakuu tohoto prostoru dochází i vlivem fluktuace pedagogických pracovníků, kdy dítě ztrácí blízkou osobu a vnímá to jako trest, či zklamání. Potom dojde k problémům v navazování jakýchkoliv blízkých vztahů. Vysoký počet dětí na skupinách potažmo na jednoho pedagoga má značný vliv na tvorbu důvěrnějších vztahů a dochází ke zklamání dítěte v nebanálnější formě, že si ho nikdo nevšimá. Legislativa nám sice uvádí, že počty dětí na skupinách mohou být podle typu zařízení 4 – 8 dětí, ale realita je mnohdy jiná. Kvalita vztahů je tedy přímo úměrná počtu dětí na jednoho pedagogického pracovníka.
4. **Potřeba identity, nalezení vlastního místa ve světě, potřeba sociálního začlenění** – uspokojení právě této potřeby je základní podmínkou pro osvojování žádoucích sociálních rolí, životních cílů a sociální integrace do společnosti.
5. **Potřeba životní perspektivy – otevřené budoucnosti jako zdroje naděje.** V této souvislosti uvádí výzkumný tým Gottwaldové a kol. (2006), že děti a mladiství se v otázkách budoucnosti zabývají dvěma ústředními tématy: a) termín ukončení nařízené ústavní výchovy nebo uložené ochranné výchovy, b) strach a bezmoc z nejasné budoucnosti. Vlastní vize budoucnosti je spíše idealizovaná představa svobody, jejíž reálné rysy děti a mladiství nedokážou vyjádřit.

Institucionální deprivace je důsledek dlouhodobého pobytu dítěte nebo mladistvého v NVP. Někteří autoři ji vnímají jako specifickou formu psychické deprivace, kdy systém péče k ochraně dítěte v konečném důsledku poškozuje jeho psychický stav. Jedná se o sekundární deprivaci, kdy kromě citového strádání dochází k posilování nežádoucí vazby na institucionální prostředí. Rovněž je oslabována schopnost obstát v samotném životě mimo zařízení. U dětí, mladistvých i dospělých, kteří se vrací, nebo zůstávají v ústavu, dochází k adaptaci na umělé prostředí, což doprovází snižování schopnosti obstát v životě mimo zařízení. Stereotypní prostředí, z něhož se nedá uniknout, snižuje u dětí schopnost tolerance a zvyšuje riziko impulzivního chování.

(Helus, 2004)

Z výše uvedeným vyjádřením autora v souvislosti s institucionální deprivací můžeme v obecných rysech souhlasit. Především se jedná o hledisko individuální přípravy a přístupu k jedinci v rámci výstupního procesu a přípravy na budoucí život, kterou není možné v podmínkách institucionální výchovy nikdy zajistit. Hlavní příčinu spatřujeme v nedostatku personálu v návaznosti na finanční prostředky. Není prostě možné, aby každé dítě mělo svého asistenta. Legislativa tyto možnosti sice nabízí, ale realita je vždy jiná a příliš tvrdá, především v dopadu na samotné klienty. Ovšem v rámci vlastní zkušenosti se setkáváme ve větší míře se situací jediného východiska dítěte a mladistvého, který nemá jinou možnost než institucionální péči.

To je způsobeno odmítáním nebo naprostým nezájmem rodiny, kdy se klient dostává do situace vázanosti na dané zařízení a je odkázán na jeho pomoc nebo na druhé straně samotným nezájmem klienta o návrat do původního prostředí a sám žádá o pomoc zařízení. Tato pomoc může být ve formě ubytování, navazujícího studia a v konečném důsledku prodloužením pobytu. Klientům je nabídnuta možnost studia a zahájení vlastního rozvoje například v domech napůl cesty. Tuto nabídku však často odmítají. Někdy klient odejde, ale zpravidla do jednoho měsíce se vrátí zpět. I přes to, že je náležitě poučen, připraven a vybaven, vrací se. Jedná se tedy o závislost na prostředí, lidech a nakonec o institucionální deprivaci? Naše vyjádření je spíše akademickou otázkou pro posouzení čtenářem.

2 PROCES ODCHODU DÍTĚTE ZE ZAŘÍZENÍ

V této kapitole se pokusíme přiblížit charakteristiku procesu přípravy na odchod dítěte do samostatného života v rámci legislativního rámce, včetně dalších aspektů, které mají vliv na přípravu dítěte a mladého dospělého v rámci odchodu z NVP. Proces takovéto změny je ovlivňován vnitřními faktory, které jsou motivovány třemi základními silami. 1) *ohrožení, bolest nebo strach*, 2) *naděje*, 3) *uvědomění*. (Satirová, 2005)

Cílem zařízení NVP je, aby příprava dětí na opuštění zařízení byla procesem korigovaným v rámci vědomých intencí. Podle analyzovaných legislativních, metodických dokumentů, které se vztahují k procesu odchodu ze zařízení institucionální výchovy, lze usuzovat, že příprava u dětí do 15 let je zaměřována více implicitně. Tato příprava probíhá častěji v součinnosti s terapeutickými činnostmi, které jsou cílené na úpravu emočních, intelektových a sociálních deficitů. Tyto deficity byly způsobeny deprivací i raným narušením attachmentové vazby v rámci běžného života v zařízení. Většinou se jedná o vazby, které slouží k nácviku praktických, zejména sebeobslužných dovedností. Pokud jde o mladistvé a mladé dospělé od 15 do 26 let, je proces přípravy na odchod ze zařízení více aktualizován a tím je i specificky zacílen. Programy zaměřené tímto směrem více akcentují osvojení praktických dovedností i znalostí, které jsou důležité pro odchod do samostatného života.

2.1 Legislativa v procesu odchodu dítěte ze zařízení

Současná legislativa ČR se v otázce přípravy odchodu jedinců ze zařízení institucionální výchovy zaměřuje především na pozici mladistvých a mladých dospělých ve věku od 15 do 26 let, kteří se připravují na budoucí samostatný život. U dětí, které se připravují na odchod do 15 let věku, je tato příprava spíše součástí individuálních plánů rozvoje, než svébytný proces, který má své cíle a postupy pro řešení. Zákon 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy řeší otázku přípravy dětí a mladistvých zejména v kontextu přípravy na budoucí zaměstnání, z hlediska organizačního zabezpečení ukončení pobytu v zařízení, věcné pomoci při odchodu zletilých ze zařízení a poradenství v průběhu a po odchodu ze zařízení. Tento zákon také stanovuje, že mladý člověk po dosažení 18 let věku může zůstat v zařízení institucionální výchovy, pokud se i po dosažení zletilosti soustavně připravuje na budoucí povolání a je nezaopatřený.

V tomto případě může se zařízením uzavřít smlouvu a zařízení mu poskytne plné zaopatření nejdéle však do věku 26 let, a to pouze za podmínek sjednaných ve smlouvě. Mladý dospělý tak může být ubytován v prostorách zařízení, ale i mimo něj. Statistické údaje však ukazují, že drtivá většina mladých dospělých odchází ze zařízení hned po dosažení plnoletosti. Například ve školním roce 2009/2010 využilo možnosti dobrovolného pobytu v zařízení a přípravy na povolání pouze 5,2 % mladistvých, jedná se tedy o 408 mladistvých z celkového počtu 7878 umístěných dětí a mladistvých v zařízeních pro výkon ÚV, OV všech typů v uvedeném školním roce. (ÚIV, 2010)

Zařízení	18 let a více	Z toho dobrovolné prodloužení ÚV, OV	Počty dětí v zařízeních pro výkon ÚV, OV v roce 2009/2010	% starších 18 let v jednotlivých typech zařízení pro výkon ÚV, OV
DD	398	349	4704	8,5
DDŠ	10	9	787	1,3
VÚ	103	46	1534	6,7
DÚ	10	4	853	1,7
Celkem	521	408	7878	6,6

Tabulka č. 3 | Počty mladých dospělých starších 18 let v zařízení pro výkon ÚV, OV (ÚIV, 2010)

Ředitel zařízení je povinen nejméně 6 měsíců před propuštěním dítěte informovat příslušný obecní úřad o nadcházejícím propuštění dítěte ze zařízení. V případě, že mladý člověk odchází ze zařízení z důvodu zletilosti, je ředitel povinen umožnit mu jednání se sociálním kurátorem. V rámci vlastní přípravy na odchod je také možnost samostatného cestování dětí starších 15 let a přechodného ubytování mimo zařízení u mladistvých s ukončenou povinnou školní docházkou, a to za účelem studia či zaměstnání. Mladý člověk opouštějící zařízení má nárok na věcnou pomoc nebo jednorázový peněžitý příspěvek v hodnotě nejvýše 25 tis. Kč podle své skutečné potřeby v době propuštění a podle hledisek, která jsou stanovena vnitřním řádem zařízení. Zákon 109/2002 Sb., také uvádí, že se

mladistvému / mladému dospělému za spolupráce OSPOD poskytuje poradenská činnost se zajišťováním ubytování a práce. Nadále je mu také poskytována i po opuštění zařízení poradenská činnost v tíživých životních situacích. Zákon však jasně nestanovuje kdo, za jakých okolností a jak dlouho bude tuto poradenskou činnost poskytovat.

Bližší podmínky přípravy na odchod či vstup do života stanovuje vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. Tato vyhláška uvádí, že v rámci přípravy dítěte na samostatný život může být v zařízení zřízena jedna nebo více samostatných bytových jednotek pro ubytování jednotlivých dětí nebo nejvýše tříčlenné skupiny dětí, jež se připravují na ukončení institucionální výchovy a odchod z NVP. Do těchto bytových jednotek mohou být umístěny děti starší 16 let podle kritérií a za podmínek stanovených vnitřním řádem zařízení. Odchod dítěte a mladistvého ze zařízení NVP je legislativně řešen pouze rámcově a neobsahuje celou šíři problematiky, která je s touto činností spojena. Právě zevrubnost a neúplnost systémového ukotvení přípravy dítěte a mladistvých na odchod z NVP vede k tomu, že míra pomoci je závislá na možnostech a filozofii jednotlivých zařízení a pracovníků v nich. Konkrétní roli pak hraje vlastní důležitost vnímání procesu přípravy na vstup do života. Jde především o propracovanost systému v praxi, spolupráci s dalšími poskytovateli sociálních služeb, regionální dostupnost organizací sociální podpory, programy rozvoje a následnou podporu pro děti a mladistvé odcházející ze zařízení pro výkon ÚV a OV. V praxi bohužel stále schází standardy kvality práce v zařízeních ústavní a ochranné výchovy, které jsou v jednání na odboru legislativy již řadu let a nemají konečnou podobu i přesto, že se na nich podílí odborníci z praxe. Tyto standardy ani v pracovní verzi neobsahují problematiku následné podpory a péče, což je minimálně v rozporu s pracovní verzí Standardů kvality práce z roku 2010 a s Národní zprávou o strategiích sociální opory a sociálního začleňování. Neexistuje ani metodika práce s dětmi a mladistvými, kteří se připravují na samostatný život, stejně tak je postrádán systém podpory pro zapojení těchto dětí a mladistvých do společnosti. Pokud tedy nedojde k systémovému zakotvení přípravy na samostatný život a následné podpory, pak nelze očekávat žádné změny v praxi. V této části jsme si představili legislativní rámec přípravy na odchod dětí a mládeže z NVP a v další podkapitole se budeme věnovat samotným fázím přípravy na vstup do samostatného života.

2.2 Proces přípravy na odchod ze zařízení

Vlastní příprava dítěte a mladistvého na odchod ze zařízení do samostatného života je dlouhodobá a vyžaduje systematickou činnost. V součinnosti s odbornou literaturou můžeme tento proces diferencovat do tří základních fází – zahájení, průběh, návrat.

1. **Zahájení první fáze přípravy** na návrat dítěte, mladistvého do rodiny nebo do samostatného života by měla být započata dnem příchodu dítěte do zařízení. V jejím rámci je vytvořen podrobný plán podpory a péče. V zařízení NVP je zpracován IPROD – individuální plán rozvoje dítěte (zákon č. 109/2002 Sb.), ve spolupráci s OSPOD. Zároveň zde vstupuje i plán sanace rodiny, na kterém se podílejí poskytovatelé sociálních služeb. Tyto plány a dohody musejí být pro klienta srozumitelné a klient s nimi musí být seznámen. V průběhu se podílí na jejich vyhodnocování a stanovování dalších cílů. Na této činnosti v rámci zařízení, participují pedagogičtí pracovníci a speciální pedagog včetně klienta.
2. **Druhá fáze** procesu přípravy na vstup do života probíhá v době umístění dítěte do NVP. Tato fáze zdůrazňuje možnost, že dítěti má být věnováno zvláštní úsilí a přidělena specializovaná osoba, která by mu usnadnila nezávislost při odchodu ze zařízení. Tato osoba se může klientovi přidělit, jen pokud je to možné. Cílem druhé fáze je zahrnout do procesu rehabilitace i příslušníky rodiny a udržovat vzájemný kontakt a zajistit navazující sociálně – psychologické a preventivně – terapeutické služby. (Rieger, 2009) Na úplný závěr této fáze by měl proběhnout rituál loučení z institucí, kdy je stanoveno datum odchodu klienta a dochází k uzavření konzultací a předání nezbytných kontaktů. Samotný odchod klienta musí být důkladně připraven.
3. **Třetí fáze** je soustředěna na preventivně – terapeutické provázení jedince po odchodu ze zařízení k rodině nebo samostatného života. Odchod ze zařízení znamená převzít rozhodování, účast na svém životě a především odpovědnost, což může vyvolat i nejistotu. I z těchto důvodů má mít dítě, mladý dospělý možnost obrátit se na poradce či průvodce, který mu pomůže s integrací do života. Především v první etapě po odchodu ze zařízení, což bývá zpravidla tři měsíce, potřebuje dítě, mladý dospělý poradenskou podporu, která by měla časem doznívat. V této části jsme se seznámili s procesem přípravy na odchod ze zařízení, které jsme si rozdělili do tří fází

v souladu s odbornou literaturou a legislativou, která tuto problematiku řeší. V navazující kapitole se podíváme na postoje dětí a mladistvých při procesu přípravy na odchod ze zařízení. Tyto jejich postoje se pokusíme zobrazit ve formě náhledu odborníků a výzkumných šetření, která byla s touto problematikou spojena.

2.3 Postoje dětí a mladistvých v procesu přípravy na odchod ze zařízení

Podle způsobu přijímání podpory v zařízeních se promítají i vlastní postoje dětí a mladistvých na zařízení ústavní a ochranné výchovy. V rámci katamnestických rozhovorů označují takřka všichni klienti fázi umístění za stresovou, provázenou pocitem bezmoci, zoufalství a strachu. Za největší problém označili klienti proces adaptace na podmínky zařízení. V tomto smyslu jde především o zvykání si na režim a nastavená pravidla. K dalším fázím pobytu v zařízení uváděli klienti nedostatečnou volnost a neustálou kontrolu. Na druhé straně jim velmi pomáhal individuální a laskavý přístup pracovníků, ale i pevná, srozumitelná pravidla a režim. (Tóthová, Vojtová, 2010)

V souvislosti se zájmem, podporou a pomocí rodiny můžeme uvést, že více jak polovina dětí a mladistvých neočekává po ukončení ÚV, OV žádnou pomoc ani podporu od biologické rodiny. Téměř polovina biologických rodin ani pomoc svým dětem po ukončení ÚV, OV nenabízí. Klienti se spíše obávají situace, kdy bude po nich rodina požadovat určitou finanční kompenzaci, či pomoc. Většina klientů spíše očekává pomoc a podporu od zařízení kde doposud setrvali. Ve výčtu uvedených informací jde spíše o strach klientů, kteří si ani neuvědomí návrat do původní nesanované rodiny. (Matoušek, Pazlarová, Baldová, 2008)

Z výzkumů Štěpánkové a Vojtové (2010) vyplývá, že pomoc v rodině nehledalo až 48% dětí a spoléhali se sami na sebe, popřípadě na pomoc přátel. Asi 6,7% dětí kontaktovalo svého kurátora. Mnoho dětí tak zůstává ve vakuu společnosti a odmítá přijímat její normy. V rámci vztahů, které jsou vytvářeny v zařízeních se jeví velmi důležitými právě blízké vztahy mezi pedagogickými pracovníky a klienty. Právě tyto vztahy mohou saturovat deprivací narušenou schopnost navazování vztahů, čímž hrají projektivní roli u klientů při vstupu do života. Zhruba polovina klientů má pozitivní vztah se svými vychovateli a ostatním personálem v zařízení. Zhruba 10% klientů uvádí, že navázalo hlubší vztah s vychovatelem, či vychovatelkou. V rámci navazování hlubších vztahů klientů hrají nezastupi-

telnou roli také nepedagogičtí pracovníci jako údržbář, hospodářka apod. Právě tito pracovníci by měli být zahrnováni do intervizních aktivit v rámci celého týmu.

V rámci vzdělávání a přípravy na budoucí zaměstnání sehrává velmi důležitou a nezapustitelnou roli spokojenost s vlastním životem a představa o vlastní budoucnosti. Z praktického hlediska je skutečnost poněkud horší, protože větší část klientů umístěných v zařízení ústavní péče nemá naprosto jasno ve své další budoucnosti. Zpravidla se jedná o mladistvé, kteří se vzdělávají přímo v těchto zařízeních, jež mají přidružené školy. Tato zjištění mohou vyplývat z faktu, že jsou tito klienti méně motivováni v zájmu o studium i nižší mírou samostatnosti. Ve výchovných zařízeních jde také o omezenou nabídku oborů. Po vstupu do života jsou potom mladí dospělý ohroženi nároky budoucího zaměstnavatele, sníženou orientací v mezilidských vztazích a dalšími faktory, které na ně mají vliv po odchodu ze zařízení. Mnohdy se k těmto potížím vážou i diagnostikované poruchy jednotlivých klientů.

Příprava na samostatné bydlení je rovněž problematikou, která citelně zasahuje každého mladého dospělého při ukončení ÚV, OV. Cílem zřízení je těmto klientům zajistit možnost bydlení v různých formách. Buď se jedná o plné, nebo částečné zaopatření při nácviu dovedností a přípravě na samostatné bydlení, nabídkou startovacích bytů (pokud je zařízení má k dispozici), bytové jednotky přímo v zařízení. Hlavním cílem této pomoci je přenos odpovědnosti v rámci nácviu hospodaření a zacházení s penězi. Vzhledem k tomu, že většina zařízení nemá k dispozici výše uvedené možnosti, využívá spíše nabídku organizací, které zajišťují dočasnou následnou podporu a péči. Jedná se především o azylové domy, domy na půl cesty a centra sociální pomoci. Někdy také dochází k situacím, kdy jsou klienti předáváni sociálním kurátorům k řešení jejich problematiky a to bez další následné pomoci a podpory. Sice se jedná o výjimky, ale existují. Od roku 2013 se ve větší míře začaly rozvíjet možnosti startovacích bytů. Některá zařízení je využívají v rámci spolupráce s obcemi a jiná zařízení se je snaží vybudovat ve vlastních prostorách. Zásadním problémem v tomto snažení jsou opět prostředky, kterých je nedostatek. (Kopřivová, Gulová, 2006)

Při pohledu na následnou podporu spojenou s rizikovými aspekty odchodu ze zařízení můžeme hovořit o problematice náhlé svobody, která v sobě zahrnuje strach z budoucnosti i euforickou volnost. Přidává se také riziko experimentování a hedonismu. Často se stává, že nezvládnutí svobody může být spouštěčem špatných rozhodnutí, která mají dlouhodobé a někdy i trvalé následky. Zřejmě nejlépe pocíty svobody zvládají ti, kteří se po ukončení

pobytu v zařízení nastěhují ke svým případným partnerům a známým, či do jejich rodiny. Jednou z dalších problematických oblastí je chybějící následná podpora. Hlavním důvodem, který vede klienty po opuštění zařízení k tomu, že se neobrátní na zřízení pro řešení svých problémů, je strach z přiznání si vlastního selhání a také možného odmítnutí.

Pokud bychom shrnuli fakta uvedená v této kapitole z hlediska protektivních faktorů, zjistíme jisté limity vyplývající z ústavní výchovy při přípravě klientů na samostatný život. Jaké však mohou být faktory, které naopak pomáhají klientům při přechodu do samostatného života:

- Důvěrný vztah k některým pracovníkům (pedagogičtí i nepedagogičtí)
- Motivace k dokončení studia (především oboru podle zájmu dítěte)
- Kontakty s lidmi mimo zařízení (brigády, zájmy, přátelství, podpora, vztahy)
- Podpora kontaktu s biologickou rodinou (dovolenky, návštěvy)
- Získání praktických dovedností do života, které umožní postarat se o sebe
- Dlouhodobá příprava k odchodu (znalost sociální sítě, zabezpečení, pracovně-právní dokumentace, pomoc při ubytování, práce)
- Podpora samostatnosti (vyřízení OP, brigády, vaření, nakládání s penězi)
- Rozvoj sociálních dovedností (především komunikace)
- Osobnostní rozvoj (zdravé sebepojetí, hodnotový systém, náhled na svět)
- Finanční podpora (úspory, peníze určené k odchodu) (Thótová, Vojtová, 2010)

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že přípravě dítěte na odchod ze zařízení je věnována pozornost v některých případech nesystematicky, v různém rozsahu i kvalitě. Někdy není ani vymezen obsah činnosti přípravy zodpovědné osoby. (klíčového pracovníka) Výsledkem někdy bývá stav, kdy mladý člověk odchází po nedostatečné přípravě do světa a ani tento svět není připraven na něj. V této části jsme se mohli alespoň z části seznámit s postoji dětí a mládeže v procesu přípravy na odchod ze zařízení do samostatného života. V následující části se pokusíme objasnit systém resocializace a její úspěšný, či neúspěšný přínos pro děti a mladistvé v zařízeních institucionální výchovy, který je nedělitelnou součástí procesu výchovy a přípravy klientů na odchod ze zařízení.

3 PROCES ÚSPĚŠNOSTI RESOCIALIZACE VE VÚ

Může se zdát, že proces úspěšnosti resocializace v rámci odchodu dětí a mladistvých, či mladých dospělých ze zařízení nemá vztah k našemu tématu, ale to je omyl. Právě resocializační proces hraje velmi významnou roli v odchodu klientů ze zařízení. Než se budeme zabývat systémem úspěšné či neúspěšné resocializace musíme si alespoň v krátkosti přiblížit samotný pojem a jeho význam v celém procesu institucionální výchovy nebo náhradní péče.

V systému výchovy plní resocializace určitou nápravnou funkci, která slouží k odstranění výchovných problémů, které bývají zapříčiněny psychickým stavem vychovávaného jedince. Vzhledem k tomu, že resocializace bývá velmi často spojena s resocializační pedagogikou nebo je její přímou součástí, můžeme říci, že resocializační pedagogika se zabývá odstraňováním trvalých zaměření jedinců, kteří tvoří významnou část osob v oblasti výchovných problémů. Svým přístupem značně ovlivňuje jejich postoje i celkovou osobnost. Resocializační výchovu tak můžeme chápat jako určité překonávání postojů klientů v celém procesu výchovy i vzdělávání. Ve své podstatě se jedná o překonání odporu vůči normám a pravidlům, jež stanovují právo a určité povinnosti. Hlavním cílem takového působení je odstranění nepřijatelného a protispolečenského chování jedinců. To vše v konečném důsledku znamená, že dosavadní proces socializace byl neúčinný nebo měl jisté nedostatky v období prosazování. (Czapów, Jedlewski, 1971)

Hartl (2008) uvádí, že resocializace je procesem opětovného pokusu socializace osobnosti propuštěné z dlouhodobé ústavní péče. Lakomá (1994) uvádí, že resocializaci je možné chápat jako převýchovný proces, který má za cíl opětovnou socializaci člověka v rámci možností a jeho návrat do společnosti.

Současná praxe v oboru resocializační pedagogiky se zabývá především jedinci, kteří jsou charakterizováni uznanou sociální deprivací i v současnosti stále více se rozvíjející diagnostikou poruch chování a učení. Resocializaci bychom se mohli věnovat v širším rozsahu a z různých pohledů. V této práci nám objasnění resocializace slouží jako určité vodítko ke zjištění souvislostí s naším hlavním tématem a tím je návrat zletilých klientů zpět do zařízení. Úspěšnost nebo neúspěšnost resocializačního procesu je přímo závislá na návratu klientů zpět do VÚ. Proto si v následujících částech pokusíme vymezit možnosti tohoto procesu na hladině kladného výsledku i v rovině neúspěšnosti.

3.1 Úspěšný proces resocializace

V této kapitole se pokusíme zhodnotit úspěšnost procesu resocializace v institucionální výchově. Některé prvky úspěšnosti jsme si částečně nastínili i v kapitole 2.3 v rámci postojů klientů při procesu odchodu z institucionální péče do života. Jedná se o faktory, které jednak pomáhají klientovy při přechodu do samostatného života, ale zároveň vyobrazují úspěšnost celého systému resocializace, kterým tento klient prošel v době svého pobytu v zařízení. Celý tento proces musí být pochopitelně dokončen a především přijat a následně i zvnitřněn klientem, potom můžeme hovořit o úspěšné resocializaci a přípravě klienta na odchod ze zařízení. Na úspěšnosti celého resocializačního procesu se podílí mnoho faktorů již od jeho zahájení. Tyto faktory mají významný a nezastupitelný vliv na splnění stanovených cílů vůči klientovi. Na samém počátku stojí i analýza sebereflexe jedince s poruchou emocí a chování. Tato analýza má za cíl nasměrovat jedince především v rámci rozvoje jeho pozitivních možností a schopností a je velkým předpokladem, že dojde ke změně jeho hodnotové orientace. V nápravě poruch chování hraje rozhodující roli změna subjektivního sebehodnocení klienta. K těmto uvedeným skutečnostem můžeme také přidat další fázi, kterou můžeme nazvat **resocializačním plánem**, který jde ruku v ruce s IPROD.

Úspěšnost resocializace závisí také na rehabilitaci klienta umístěného v zařízení ústavní péče, jak někdy nazýváme resocializaci. Z tohoto pohledu jde především o etopedickou práci, která může ve svých jednotlivých fázích proces rehabilitace klienta značně ovlivnit v pozitivním, ale i v negativním směru. Hlavními úkoly působení etopedie ve fázích rehabilitace klienta jsou činnosti, které pomohu jedinci s poruchami chování orientovat se v jeho sociálním prostředí. V návaznosti na tuto orientaci je nezbytné vytvářet jedinci prostor pro budování důvěry a sociálních vztahů z okolí. Etopedie musí také poskytovat klientovi korektivní zkušenost v rámci zprostředkování nových zážitků. Samozřejmě nemůžeme zapomínat na vztahové souvislosti, vidění vlastních perspektiv a sociální zážitky. Poté nastupuje prioritní úkol, který etopedie řeší a tím je tvorba nového hodnotového systému, který významně ovlivní přípravu jedince pro budoucí život i samotnou úspěšnost procesu resocializace. (Vojtová, 2008)

Ve své podstatě, lze za úspěšný proces resocializace považovat situaci, kdy klient odchází po dosažení plnoletosti nebo ukončení ÚV, OV do samostatného života či do rodiny a je

plně vybaven zkušenostmi, má rozhled a dokáže se orientovat ve světě, do kterého přichází. Má jasně ukotvené normy a životní postoje a je snížena možnost recidivy jeho předchozích chování. Za absolutní vítězství můžeme v tomto celém procesu považovat zbavení se klienta na závislosti alkoholu, návykových látek a drog nebo alespoň nastartování procesu odvykání. Na vítězné metě můžeme hovořit i o dokončení studia a získání výučního listu nebo maturity. Ovšem z praktického pohledu a naší zkušenosti jsou procenta úplné úspěšnosti dosti mizivá, což už je tématem následující kapitoly, která právě mapuje neúspěchy v celém resocializačním procesu jedince odcházejícího ze zařízení.

3.2 Neúspěšný resocializační proces

Na neúspěšný proces resocializace jedince odcházejícího ze zařízení můžeme rovněž nahlížet několika způsoby, které nám mohou tyto neúspěchy zobrazit. V podstatě se můžeme přidržet textu, který byl uveden v kapitole 3.1 a vše otočit do negativních výstupů, protože i tyto faktory, které nejsou naplněny, mají značný vliv na celý proces přípravy klienta k odchodu ze zařízení. Vysoce negativním faktorem, který značně ovlivňuje úspěšnost je hospitalismus, (Matoušek, 1999) který jsme si představili již v kapitole 1.3. Jedná se vlastně o úplně dokončený systém resocializace, kdy dochází ke stavu, že klient se plně adaptuje na podmínky ústavu a tím se u něj naprosto sníží schopnost samostatnosti. Jedinec je v zařízení plně zaopatřený a má vše co potřebuje. Stýká se s omezeným okruhem lidí a ztrácí zájem o to, co se děje venku, protože je mu relativně dobře. V podstatě má strach jít ven, protože by nevěděl, co má dělat. V této souvislosti může dojít i recidivě vývoje, kdy se klient může vrátit do raných vývojových stádií nebo je jeho vývoj narušen, zpomalen nebo dokonce zastaven v určité životní etapě. Někdy může dojít k situacím, kdy klient hledá náhradu v chybějících životních komoditách a nahrazuje je jídlem, spánkem, nezájmem, což někdy způsobí i neregulovatelnou agresivitu. V této fázi potom dochází k rezignaci na vzdělávací proces, zájmové činnosti, soužití a v neposlední řadě, může dojít i k absolutní ztrátě hodnot.

Někdy má klient také strach z návratu do rodiny, kde ví, co jej čeká. Rodina o něj nemá zájem, je rozvrácená, žije na ubytovně, nemá ani základní zabezpečení. Z praxe se setkáváme s případy, kdy dítě nechce odejít, protože ví, že jej rodina bude zneužívat jako dříve před umístěním do zařízení. Zneužíváním na tomto místě myslíme drobné krádeže, obstarávání návykových látek, drog a především peněz. U dívek se ještě přidává forma prostitu-

ce, ke které byly nuceny dříve (a bojí se, že to bude pokračovat) i rodinou za účelem získání prostředků pro obživu třeba dvanáctičlenné rodiny. Setkáváme se i s problémem, kdy dítě nemá naprosto žádný zájem o to vrátit se zpět do rodiny, protože je jich doma mnoho a ono nechce působit rodině problémy tím, že bude další navíc. Někdy se dokonce stává, že jsou jedinci v péči prarodičů, kteří nemají dostatek prostředků k jejich zabezpečení a vlastní rodiče se nacházejí ve VTOS. K těmto okolnostem se přidává i fakt, kdy dítě je umístěno do zařízení v 15 letech a odchází v 18 a souběžně se mnohdy vracejí i rodiče z VTOS. Jedinci mají potom strach ze setkání s rodiči, kteří je velmi často vedli ke kriminální činnosti, drogám a prostituci. Není vůbec výjimkou, že se v zařízeních ústavní péče vystřídají rodinní příslušníci nebo dokonce i generace. To už je ovšem jiná problematika, která spadá spíše do systému sanace rodin. Jedním z dalších a velmi významných faktorů bývá i fakt, že se klient dostane do ústavní péče až v 17 letech, kdy není dost dobře možné i přes snahu všech odborníků v tak krátkém čase napravit jeho pokřivené hodnoty. Do výchovného ústavu se dostávají i klienti po VTOS, kteří mají do zletilosti pouze 3 měsíce. V této fázi je jakákoliv práce a snaha k nápravě již předem odsouzena k zániku.

Všechny výše uváděné faktory působí značnou měrou na neúspěšný proces resocializace v zařízeních institucionální výchovy. Někdy se k těmto faktorům může přidávat i kvalita ústavní péče včetně pedagogických pracovníků, kteří ji zabezpečují. Na tomto místě spatřujeme brzdící prvky ve formě legislativního omezení, nedostatečného ocenění pedagogů, nedostatku personálu a v neposlední řadě i v jejich kvalifikaci. Nedostatek personálu je spojen i s faktem, že tuto práci vychovatele – pedagoga ve výchovném ústavu nechce téměř nikdo dělat. Kvalitně vzdělání lidé se spíše zapojují v jiných formách pomoci dětem a mladistvým než prací ve výchovném zařízení. Pokud zhodnotíme všechny zmíněné faktory, jež mají vliv na úspěšnost nebo neúspěšnost resocializačního procesu, můžeme říci, že se k nim přidává i faktický návrat klientů zpět do zařízení.

Hlavní důvody návratu klientů zpět do zařízení jsou i naším hlavním cílem, který se pokusíme blíže zjistit v následující výzkumné části této práce.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 BIOGRAFICKÉ INTERVIEW

Při volbě formy výzkumu jsme se rozhodovali mezi dvěma možnostmi, jak tuto problematiku uchopit. Jednou variantou bylo polostrukturované interview a druhou variantou právě biografické interview. Druhá varianta se jevila mnohem lépe, protože problematika fenoménu návratu klientů zpět do zařízení po dosažení plnoletosti vyžaduje spíše výpravnou formu, kdy klient sděluje svoje zážitky a postoje, které jsou v tomto pojetí jedinečné. Jednak nám tato forma výzkumu poskytne relevantnější data a také jsme schopni lépe zachytit jednotlivé adaptační motivy. Dalším důvodem, který nás vedl k této formě výzkumu je fakt, že v zařízení ústavní péče není možné provádět výzkum jinými klasickými formami, protože téměř vždy dojde ke zkreslení výsledků. Kvantitativní formy jsou v tomto prostředí absolutně nepoužitelné, protože je dotazování vesměs odmítají nebo je úmyslně negují. Přes všechny výše uvedené argumenty musí vždy dojít ke kombinaci technik, aby byly získány relevantní údaje. Je to proto, že dotazování často zkresluje data, nebo si prostě vymýšlejí. Ke správnému šetření je nutné mít znalost prostředí a popřípadě i praxi v institucionální péči. Hlavním důvodem, proč jsme se právě rozhodli zkoumat uvedený fenomén návratu zletilých klientů do VÚ bylo i to, že se tento jev stává stále častějším.

Lze předpokládat, že metodami kvalitativního výzkumu můžeme získat více podrobnějších informací než kvantitativní metodou výzkumu. (Strauss, Corbinová, 1999)

Určitou zvláštní formou nestrukturovaného interview je tzv. narativní interview. (biografické interview) Toto interview je charakteristické především tím, že výzkumník podněcuje u dotazovaného formu vyprávění, nad klasickou metodou konverzace. Výzkumník podporuje dotazovaného formou narážek, komentáři i vhodnými doplňujícími otázkami, aby dotazovaný vyprávěl o jevu, který nás prioritně zajímá. V další části výzkumu je úkolem tazatele nadále podporovat a podněcovat dotazovaného při jeho vyprávění a případně žádat vysvětlení nesrozumitelných pasáží. Cílem této metody je získat co nejvíce autentický materiál, který v sobě nese velmi cenné informace i o vypravěči samotném i jeho životě. Výhodou tohoto interview je především jeho flexibilita, kdy výzkumník dopředu neví, jakým směrem se toto interview bude odvíjet. Samozřejmě musí být vždy zachován hlavní cíl celého výzkumu a výzkumník se jej musí pokusit sledovat po celou dobu šetření. Neměl by připustit velký odklon od tématu, aby nedošlo k chybné nebo zkreslené interpretaci při analýze dat. (Mioviský, 2006)

4.1 Výzkumný problém

V následující části je nutné stanovit si výzkumný problém, který chceme zkoumat. Miovský (2006) říká, že před vlastním stanovením výzkumného problému je velmi důležité abychom se ve zkoumané oblasti dokázali alespoň rámcově orientovat a při jeho formulaci bychom měli postupovat kriticky.

Každý zkoumaný jev by měl být zachytitelný a především měřitelný. Při definování jednotlivých pojmů bychom se měli snažit je definovat zjednodušeně, aby je bylo možno postihnout v celé jejich šíři včetně souvislostí. (Chráška, 2007)

Námi zkoumaný problém se řadí do kategorie nových problémů, protože se jedná o určitý novodobý fenomén, který ještě nebyl zkoumán. To, že tento jev nebyl nikdy zkoumán, jsme zjistili dotazem na ČSÚ, MŠMT i na NIDV. V této souvislosti bylo pouze zkoumáno, kolik zletilých zůstává v institucionální péči po dosažení plnoletosti. Tuto problematiku uvádíme již v kapitole 2.1 – tabulka č. 3 teoretické části práce. Fenomén návratu klientů zpět do VÚ je jednak zajímavý a na druhé straně se stává v poslední době dosti častým. Poslední dobu vnímáme v horizontu 5 let, a proto jsme se rozhodli jej zkoumat.

Námi stanovený výzkumný problém pro tuto práci je **jak klienti prožívají návrat do VÚ a jak se na něj adaptují.**

4.2 Cíl výzkumu

Hlavním cílem tohoto výzkumu je zjistit, jak zletilá mládež interpretuje proces zpětného návratu do VÚ a jak se na něj adaptuje.

4.3 Výzkumné otázky

I když je při biografickém interview stěžejní především vyprávění respondenta, bylo nezbytné si stanovit určité výzkumné otázky v rámci orientace a přiřazování jednotlivých fází interview k našemu zkoumanému problému. Dalším důvodem, který nás vedl ke stanovení těchto otázek a potažmo i ke tvorbě tzv. pomocných otázek byla znalost respondentů a prostředí. Pro naše potřeby jsme si vydefinovali následující výzkumné otázky:

- Jak probíhá adaptace zletilých klientů při odchodu z VÚ
- Jak probíhá adaptace zletilých klientů při návratu do VÚ

4.4 Metoda sběru dat

Hlavní metodou pro sběr dat, která byla využita v naší práci, bylo právě biografické interview, které bylo doplňováno pomocnými otázkami z několika důvodů. Jedním z důvodů jsou diagnostikované poruchy jednotlivých klientů, které jsou ve směr shodně na bázi ADHD. Dalším důvodem bylo to, že respondenti jsou zvyklí přehánět a zkreslovat určitá fakta i sdělení, aby se ukázali v lepším světle. Respondenti vyprávěli své zážitky a my jsme je tak mohli zaznamenat. Zásadní nevýhodou při sběru dat bylo to, že respondenti odmítali jakoukoli formu nahrávání nebo záznamu na média. Tím se celý proces neúměrně natahoval a částečně komplikoval, protože bylo nutné provádět šetření na etapy a za asistence pomocníků, kteří prováděli záznam. Sběr dat byl prováděn především mimo zařízení, abychom zamezili ovlivňování ostatními klienty a také z důvodu psychického uvolnění jednotlivých respondentů. Hlavní výhodou sběru dat bylo to, že máme téměř denní zkušenost s jednotlivými respondenty a jsme dobře obeznámeni s jejich životními příběhy.

4.5 Pomocné otázky interview

Na tomto místě pomocné otázky neuvádíme, protože jejich smysl spočíval pouze k udržení konverzace a zachycení zkoumaného tématu. Byly použity ve chvíli, kdy docházelo k odklonu respondentů od stanovených cílů. Jejich smyslem bylo udržet pozornost a korigovat vyprávění respondentů. Otázky byly ve stylu uklidnění, pochopení a navození příjemného klimatu při interview. Protože se nejednalo o klasické otázky, můžeme pro příklad zmínit jen některé. „Uklidni se a pokračuj“, „Nekřič, já ti pomohu“, „Neboj se, to zvládneme“, „Myslíš, že ti pomůžou?“ a podobně.

4.6 Výzkumný vzorek

V rámci naší práce jsme pro výběr výzkumného vzorku využili metodu záměrného výběru. Důvodem využití této metody bylo především zaměření naší práce, kdy se jedná o zletilé klienty, jež se navracejí zpět do zařízení. Takže náš zájem byl soustředěn výhradně na ně. S této pozice hovoříme o 4 až 6 osobách, které se v tomto výběru vyskytují. V průměru můžeme hovořit o 5 lidech za půl roku, kteří se vracejí zpět do zařízení. V rámci naší práce jsme oslovili 7 klientů ke spolupráci na výzkumu, kteří byli přítomni v zařízení. Dva nám spolupráci rezolutně odmítli, protože se rozhodli ukončit svůj pobyt v zařízení.

do 14 dní po návratu zpět do zařízení, takže s námi nebudou nic rozebírat. V konečném výčtu se výzkumu účastnilo 5 klientů. Těchto pět klientů souhlasilo se spoluprací, ovšem bez použití médií a pouze do ručního záznamu (poznámky). Všichni byli seznámeni s účelem tohoto výzkumu, včetně poučení o nakládání s osobními daty v souladu se zákonem o ochraně osobních dat. Na základě jejich odsouhlasení, došlo i k úpravě informací aby nebylo možno identifikovat jednotlivé klienty – respondenty. V našem záměrném výběru se tedy jedná o 5 osob- klientů dvě dívky a tři chlapci, kteří se vrátili zpět z ulice do VÚ a požádali o uzavření smlouvy o dobrovolném pobytu.

4.7 Respondenti

V této kapitole se alespoň z části seznámíme s klienty – respondenty, kteří byli v našem šetření. Toto seznámení se s respondenty je důležitou součástí naší práce v rámci pochopení všech souvislostí. Níže tedy uvádíme jejich charakteristiky v základních bodech. Naše charakteristiky vycházejí z vlastní znalosti klientů, jejich rodin a případových konferencí, které byly pořádány v rámci přípravy klientů na výstup ze zařízení. Tyto konference byly pořádány za účasti klientů, jejich rodin a OSPOD. Shodnými rysy všech respondentů je závislost na návykových látkách, drogách a diagnostikovaná porucha ADHD.

KRISTÝNA 1

18 let. Dívka žije pouze s otcem, protože je matka opustila, když bylo děvčeti 8 let. Kristýna žije s otcem od malička v panelákovém bytě 2+1. Vždy patřili mezi seriózní rodiny. Otec pracuje jako noční hlídač. Kristýna měla od malička zajištěn zdravý vývoj po všech stránkách i z hlediska zajištění základních potřeb. Do školy nastoupila normálně a zde se začaly projevovat problémy. PŠD nedokončila. První příznaky toho, že něco není v pořádku, se začaly objevovat v 8 třídě, kdy děvče začalo negovat vzdělávací proces a bylo vulgární a agresivní ve všech projevech. Bála se kontaktu s lidmi a neustále byla v ústraní. Posléze začala utíkat ze školy nebo do ní vůbec nechodila. Zdržovala se na ulici se závadovou partou a zahájila experimentování s návykovými látkami, což postupně přešlo v užívání heroinu intravenózně. Po krizové intervenci za asistence policie byla dívka předána do péče psychiatrické léčebny, kdy byla zahájena odvykávací kúra. Toto se opakovalo několikrát, bohužel neúspěšně. Později bylo zjištěno, že otec děvče nutil k prostituci

z důvodu vylepšení finanční situace. Kristýna byla otci odebrána a umístěna do výchovného zařízení.

Vždy se bála jezdit na dovolenky a neustále se u ní projevovaly sklony k závislosti na návykových látkách a drogách. I přes její obavy z dovolenek měla neustálé sklony k útekům z důvodu zajištění drogy. Při drobném náznaku určité nejistoty došlo na vulgarity a fyzické ataky. U děvčete je budoucí prognóza naprosto nejistá. V současnosti je závislá na drogách, je na ulici, má žloutenku typu C a zaléčenou syfilidu.

DENISA 2

Dívka 19 let. Vyrůstala v rodině pouze s matkou a 3 sourozenci bez otce, který zemřel před jejím narozením. Vzhledem k tomu, že byla nejstarší, měla na starosti ostatní sourozence již od deseti let. Matka byla alkoholička, což přivedlo rodinu ke ztrátě bydlení a náhradou byla ubytovna. Matka již nezvládala své děti, a proto byly umístěny do DD a VÚ. Denisa je velice pracovitá, ale rovněž také vzdorovitá. Má diagnostikované různé poruchy a jednou z nich je i kleptomanie, která ji doprovází po celý život. Z prvotního pocitu zajistit rodinu se rozvinula choroba. Základní školu nedokončila a většinou se pohybovala na ulici. Její projev postrádá jakoukoliv cenzuru a sociální návyky. Jejím cílem bylo vyučit se, založit rodinu a dát jí lásku. To jí bohužel nevyšlo a pokračovala pouze ve snech. Ke všemu se přidala závislost na drogách a na partě z ulice. Po zařízeních ústavní péče celkově strávila 6 let. Děvče je slabé na srdce, má žloutenku typu C a závislost na drogách a chystá se do zahraničí.

ALEŠ 3

Chlapec 18 let. Pochází z neúplné rodiny. Vyrůstal pouze s matkou, protože otec strávil většinu svého života ve VTOS. Po návratu se s ním matka rozvedla. Otec se o chlapce nikdy nezajímal. Aleš má další tři sourozence a každého z jiného vztahu. Protože byl Aleš nejstarší, měl povinnosti vůči rodině místo otce. Problémy se u něj dostavili na základní škole, kdy matka střídala partnery a chlapec s nimi nevycházel. Několikrát došlo ze strany chlapce k napadení partnerů matky i s ublížením na zdraví. Aleš už nedokázal zvládat situaci a začal utíkat z domu, žít na ulici a experimentovat s návykovými látkami. Časem se u chlapce projevilo astma. Po zásahu OSPOD byl umístěn do DD a postupně do VÚ. Neustále je velmi agresivní a své zájmy prosazuje cestou šikanování slabších. Chce dosáhnout

středního vzdělání a získat řidičské oprávnění, ale nic pro to nedělá. Postupem času mu matka vzkázala, že domů už nemusí jezdit, protože nemá o něj zájem. Aleš má astma, je závislý na návykových látkách a alkoholu. Jeho prognóza je naprosto nejistá.

MAREK 4

Hoch 19 let. Pochází z úplné rodiny. Matka se rozvedla s otcem, když bylo chlapci 11 let. Marek má dva starší sourozence bratra a sestru. Po rozvodu matky s otcem se začali u chlapce projevovat problémy v oblasti chování i učení. Základní školu sice s problémy dokončil, ale ke svým projevům v chování, kdy se přidalo toulání, útěky, závadové party, drobné krádeže a experimentování s návykovými látkami se dostal do hledáčku OSPOD. Po zásahu odboru se chování stabilizovalo, ale pouze na čas. Zhruba po dvou měsících došlo na znásobení problémů v chování ve větší míře, kdy došlo i ke krádežím doma, požívání alkoholu a napadání členů rodiny. Marek byl následně umístěn do DÚ a poté do VÚ. Chlapec domů nemůže, protože mu rodina již nevěří. Neustále mění své priority a slibuje nápravu chování ovšem bez výsledku. Marek má sklony k alkoholu a především k návykovým látkám. I přes to, že již studuje střední školu neustále se jí vyhýbá a utíká. Zabývá se partou na ulici a drogami, které i distribuuje. Jeho prognóza je nejistá.

PAVEL 5

Chlapec 18 let. Pochází z úplného vztahu. Otec zemřel při autonehodě, když bylo chlapci 6 let. Tuto situaci matka neunesla a odešla od rodiny. Chlapce vychovávala teta. Do školky nastoupil normálně. Ovšem od nástupu do školy se začaly u Pavla projevovat velké problémy v oblasti chování i učení. Napadal spolužáky a šikanoval je. Ve verbálním projevu byl vždy bez cenzury, vulgární a agresivní i vůči pedagogům. Pavel byl odebrán z rodiny již v 10 letech a umístěn do DD. Těch prošel několik s velkými problémy a nakonec byl umístěn ve VÚ. Pavel má diagnostikovaných několik kombinovaných poruch osobnosti. Je závislý na návykových látkách, má problémy s horními cestami dýchacími, diagnostikovanou paranoiou a žloutenku typu C. Pavel byl již mnohokrát soudně trestán. Za pobytu ve VÚ byl umístěn do VV za napadení pedagoga a policisty. V současné době je opět řešen orgány činnými v trestním řízení.

4.8 Limity a překážky výzkumu a role výzkumníka v šetření

Hlavním limitem, který nás omezoval v rámci výzkumu, byla neochota respondentů provádět záznamy rozhovorů na jakákoliv média. Vzhledem k tomu, že odmítali všechna média z různých příčin, museli jsme k výzkumu přizvat pomocníky, aby bylo možno zachytit maximum informací. Dalším omezujícím prvkem byla nálada jednotlivých respondentů. Nálada byla ovlivněna denními zážitky, telefonátem s rodinou i působením diagnostikovaných poruch a problémů jednotlivých respondentů. Nemůžeme zapomenout ani na nervozitu a strach při prvotních rozhovorech před odchodem ze zařízení kdy bylo šetření možné provádět pouze při světlých chvilkách klientů. Neméně závažnou překážkou při výzkumu bylo i ovlivnění jednotlivců návykovou látkou nebo drogou. V těchto případech jsme museli počkat do vymizení příznaků, protože by potom získaná data nebyla naprosto relevantní. Omezujících prvků, které nám bránily ve výzkumu, bylo více, ale ty nejpodstatnější jsme si vypsali výše a dále je nebudeme rozvádět.

Naopak výhodou našeho výzkumu byla skutečnost znalosti celého prostředí a samotných klientů. Dalším nezměrným kladem bylo samotné místo, kde byl výzkum prováděn. Ono místo bylo vybráno v souvislosti s pozitivním vztahem klientů na lokalitu a především proto, že v prostorách zařízení by se respondenti neuvolnili. Je sice pravdou, že bylo nutné připustit několik ústupků, zajistit občerstvení a celodenní stravu, ale výsledek byl velmi pozitivní. Klienti měli zájem o spolupráci, všichni byli aktivní a spolupracující. Místo, uvolnění, zajištění základních potřeb a přátelský přístup mají značný vliv na pohodu respondenta i výzkumníka a potažmo celé spolupráce. Výzkum byl prováděn na Vysočině v rámci pobytové akce. Přínosem bylo získání dostatečného množství informací, které byly necenzurované, přímé a měly vypovídající hodnotu.

Naši roli jsme si také přiblížili výše v přípravě prostředí a pohodového zázemí. Za naši snahu se dostavil kýžený výsledek, kdy byli respondenti ochotní vyprávět i dlouho do noci. Naši hlavní roli v celém výzkumu spatřujeme i v tom, že klienti v nás mají důvěru a jsou ochotni s námi spolupracovat. Celý tento vztah je založen nejen na důvěře, ale také na pomoci a především oboustranné lásce. Pokud nemá klient důvěru ve svého pedagoga, nikdy se mu neotevře a neřekne mu ani to nejmenší, co je pravda. Vždy bude pouze překrucovat fakta a skrývat problémy. Na druhé straně také očekává vstřícné jednání a nepředpokládá podraz ze strany pedagoga. Bohužel někdy tento podraz od některých pedagogů ničí celou práci s klienty a to nejen v procesu výzkumu. Přesto, že se jedná o klienty, kteří jsou v ka-

tegorii mladých dospělých, je někdy nutné je vnímat jako děti a takto k nim přistupovat a popřípadě je i pohladit.

Hlavně nesmíme nezapomenout chválit i za drobnosti, protože chválu v životě neslyšeli vůbec nebo jen velmi málo. Na tomto základě vylíjí celé své srdce jako rodiči, kterého někdy nemají. Ovšem my je nesmíme nikdy podrazit a zničit jejich představu o životě. Obrovskou výhodou celého výzkumu byl zisk necenzurovaných, důležitých a zásadních informací, které mohly v konečném důsledku vytvořit komplexní představu o jednotlivých klientech – respondentech.

5 VLASTNÍ ANALÝZA A ZPRACOVÁNÍ DAT

Už v kapitole 4. 4. jsme si uváděli jakým způsobem probíhal systém sběru dat. Všichni respondenti nám rezolutně odmítli nahrávání, takže jsme museli využít metody zápisů do deníku výzkumníka. Jednalo se v podstatě o papíry a několik poznámkových sešitů. Jednu část jsme pořizovali mi sami a další části nám pomohli pořídit pomocníci, které jsme přizvali z řad pedagogů. Po pořízení všech poznámek jsme pořídili doslovný přepis všech interview. V přepisu jsme vynechali pouze nedokončené věty a přeřeknutí. Ostatní prvky a myšlenky byly ponechány v prepisech celé. Rovněž byly ponechány v přepisu i vyjádření respondentů, která přímo nesouvisela s naším cílem výzkumu, protože v konečném důsledku podbarvila a doplnila celé interview. Další činnost byla zaměřena na systém otevřeného kódování a poté jsme si rozdělili text do určených kategorií a dále jsme jej upravovali. Některé části textu jsme chtěli původně vynechat, ale po důkladném prostudování, byly ponechány v textu, protože vhodně doplnili celou podstatu vyjadřování jednotlivých respondentů.

5.1 Interpretace dat

Pro lepší interpretaci získaných dat jsme si vytvořily několik kategorií, aby byla snadnější orientace v celém výzkumu. Interview tvoří dva celky. Jeden celek tvoří soubor provedených interview zaměřených na období po odchodu klientů ze zařízení. Tento celek je rozdělen do několika kategorií. Druhý celek tvoří kategorie, které vyjadřují adaptaci klientů po návratu do zařízení, a jedná se o druhý soubor interview.

5.1.1 Co jsem prožil (a) v zařízení a jak jsem se tam dostal (a)

Uváděná kategorie má souvislost s výzkumným problémem adaptace klientů při odchodu z VÚ.

Kategorie obsahuje uvedené kódy: deprivace, zanevření, rozdělování, hodnocení, vulgarita, prostředí, rozpor vůči autoritě, drogy, deprese, odmítání, rezignace.

Respondenti shodně uvádějí některá společná fakta, která ovlivnila jejich život i samotné zážitky v rámci pobytu v zařízení ústavní péče. Jedním z těchto společných témat byla deprivace z prostředí a první seznámení se zařízením a jeho režimem. Jednalo se v podstatě o odpor k určitým věcem na bázi režimu a přizpůsobení se, protože většina respondentů

prošla již několik zařízení od DD po VÚ i jiná specializovaná zařízení včetně psychiatrické léčebny. Mnozí z nich jsou také experimentátory nebo aktivními uživateli návykových látek a dokonce i tvrdých drog. Na tomto místě se také dostavoval rozpor i odmítání autority. Za svůj pobyt v zařízeních měli mnoho zážitků, které byly spojeny s emotivním prožíváním. Tyto zážitky byly spojeny s přemísťováním, nalezením a v zápětí ztrátou nových přátel a zázemí, strach z dalšího života, nejistota budoucnosti a v neposlední řadě i kriminální zkušenost s následky šetření, vazby a dalšími dopady v součinnosti s celým případem. Někteří respondenti ve sletu těchto událostí rezignovali i na život samotný. Setkáváme se zde s jistým přizpůsobením se na ústavní život a samotnou instituci.

R-1: *No já jsem byla v tom Janštejně a ve Žďáře a pak mě dali z toho Brna sem. Ten dignosták. Prvně sem nevěděla, co jako tady budu dělat a co tady bude za lidi. Jak sem viděla Aleša, tak ho znám z Brna už dlouho. On je dobrý, ale někdy mu hrabe. (Kristýna R-1 s. 1- řádek 13-17) To bydlení, že tam bylo všechno a měli jsme svůj pokoj. A taky tam byla koupelna a všechno. Jo a PC, to je paráda. (Kristýna R-1 s. 2 – řádek 43-44)*

R-2: *Jsem po ústavech dlouho už od děcáku. Když mě soupli sem, tak to byl můj šestý ústav, takže mi to nějak nepřišlo divný. Vždycky řvali, že jsou semnou jenom problémy, že jsem zlá a dělám bordel. Prý taky utíkám. Však vy mě znáte a víte jak to chodí, že vám ty svině napíšu do papírů všechno možný, aby se vás zbavili. Vyhržovali furt, že tento pasťák je nejhorší. Haa... jsou daleko horší. (Denisa R-2 s. 8 – řádek 8-14)*

R-3: *Tak byl jsem ve Strílkách a potom mě dali do Olešnice, protože jsem tam dělal bordel a prý napadl učitele, tak mě dali tehdy k vám, jako že za trest. Ani vlastně nevím proč. Měl sem taky problémy s trávou, ale to maj pane všichni. Tady je celkem všechno akorát ti kamoši co šli pryč, to je blbé. No a dost jich je v base. Tam teda nechci to jako ... pičoviny dělat nebudu. (Aleš R-3 s. 13 – řádek 6-14)*

R-4: *No ústav však víte, jak to se mnou bylo. Kurátor si mě vzal doma a bylo to rychlé. Diagnosták, dva pasťáky a potom jsem byl tady. Co bych povídal však je to v papírech ne? Byl jsem parchant a už mi nikdo nevěří. Matka si myslí, že jsem stejný. Jó kradl jsem. Co já vlastně dělám kurva. Občas zahulím, nebo dám pivo a jsem zlej. Jó já vím, že se to nemá, ale mě to uklidní a pak je mi spousty věcí jedno a nemusím je řešit.... (Marek R-4 s. 19 – řádek 8 – 17)*

R-5: *Pane, však víte, jak to bylo. Fotr se zabil v autě a ta piča matka zdrhla, protože to nedala. U tety to bylo na hovno, protože byla blbá. Potom přišly ty svině ze sociálky a strčili mě do děcáku. Nějaká kráva si vymyslela, že jsem drzý a prý šikanuju ostatní. Pak mě vrazily do jinýho děcáku. V Jihlavě došel vychovatel K... a řekl, že jsem totální zmrda a k ničemu a pak to bylo z jednoho do druhýho. Já už jsem si na ty pastáky tak zvykl, že už mi ani nepřijde, když jedu někam jinam. (Pavel R-5 s. 24- řádek 11-23)*

Zásadním problémem a společným pro všechny respondenty bylo to, že na začátku stál problém v rodině. Rozvrácená rodina, smrt, problémy, drogy, problémy ve škole i s autoritami. V další části mají respondenti společný fakt, že prošli několik zařízení, kde dělali problémy a nebyli schopni se přizpůsobit. Tímto se prohlubovala i samotná deprivace v rámci prostředí, strach, nejistota a mladistvý jedinci rázem nikam nepatřili. Postupem času u nich došlo ke ztrátě základních hodnot i smyslu života. Začalo jim být v podstatě všechno jedno.

5.1.2 Vzdělání a cíl

Tato kategorie se rovněž váže na problematiku odchodu klientů ze zařízení.

Uvedená kategorie má následující kódy: rezignace na vzdělání, nedokončený obor, střídání oborů, agresivita, neuznávání autority, učitel= nepřítel, škola x nesmysl a zbytečnost, touha, nedostižný cíl.

Kategorie vzdělání zdánlivě odvádí pozornost od základní problematiky, ale není tomu tak. Respondenti se dostávají do situace, že někteří vědí, že je důležité mít výuční list a jiným je to jedno. Ve spojení se vzděláváním jsou někteří jedinci až agresivní a neumí ovládat své projevy. Spojuje je ovšem strach z budoucnosti i z toho co budou dělat. Buď nejsou schopni vzdělání dokončit, protože odcházejí dříve ze zařízení, nebo je nemohou dokončit, protože na to nemají z důvodu diagnostikovaných poruch anebo prostě nechtějí a potom je to mrzí. Jsou ve slepé uličce a nevědí kudy kam. V této situaci sílí pocit strachu, odpor, vulgarita a nakonec obviňování dospělých z vlastních neúspěchů. Velmi často se dostávají konfliktů s pedagogy, kteří po nich žádají plnění určitých úkolů a zadání. Tato situace je pro klienty mnohdy nepříjemná a nechtějí se podřídit. Dost často můžeme pozorovat i fakt, že klienti nechápou, co se vlastně po nich chce. Stresové situace spojené s nedokončeným vzděláním mají značný vliv na chování a následné myšlení i přípravu klientů k odchodu ze zařízení.

R-1: *Byla jsem u kuchařů. Víte co, stejně se hovno naučíte. Ono to nejde a my jsme blbý. Když vás sem vrazí, musíte to prostě přežít, jinak to nejde. Pan učitel je dobrý, já ho mám ráda, ale kluci jsou pitomý, pořád otravujou a jsou sprostí. (Kristýna R-1 s. 2- řádek 33-37)*

R-2: *Pane i v tý škole to jde hlavně u kuchařů, až na pár debilů jako je K., J. a P., oni jsou sprostí a dělaj naschvály. Ono na ně dojde. Machrujou a nic neumí. Oni ví hovno, co je život venku (Denisa R-2 s. 8- řádek 19-24)*

R-3: *Ve škole se učíme samé pičoviny, které nepotřebuju. Na co mám vypisovat šeky a nějaký papíry. Jó a jak si nebrat nevýhodný půjčky. To snad vím, né? Si poradím a když nemám, tak vyjebu s někým jiným. Normálně vyděláte prachy na perníku a ještě vám zbyde. (Aleš R-3 s. 14- řádek 45-50)*

R-4: *Co bych chtěl, to jsem říkal, dodělat školu a jít dál. Možná bych chtěl i maturitu a potom ten řidičák, ale já nevím, jak to všechno bude. Já bych jako zůstal jó, ale víte, jak jsem byl za bráchou na těch prázdninách v Irsku? To bylo něco. Víte, že Irové dávají příspěvek na vzdělání, pokud pro ně děláte a podepíšete smlouvu? Já se naučil v pastáku vyprcat se všema, kromě vás, protože u vás to nejde. Jinak ve škole můžete dělat na oko, že jste aktivní a ten učitel to stejně nepozná, protože je trouba. Já si něco načtu a dvakrát se přihlásím a potom mám pokoj. (Marek R-4 s. 20- řádek 36 – 40 a 55-58)*

R-5: *Pane vždycky jsem si myslel, že nějak dostuduju. V jednom pastáku jsem dělal zahradníka, ve druhém potom zedníka a nakonec kuchaře. Copak se dá do hajzlu nějak někde dostudovat, když všude děláte jen první ročník? Na začátku se mi líbila ta zednická. Učili jsme se dost dobrý věci a dokonce nás brali na stavbu. Blbý je, že nemám vlastně nic dokončenýho, takže nevím, co bude dál. Ty šílený teorie to mě kurva nebavilo. A ještě to zkurvený psaní do sešitu. Furt jsme na sebe řvali, tak jsme mu řekl, že na něj jebu. (Pavel R-5 s. 25- řádek 37-51)*

Společným rysem všech respondentů je nedokončené vzdělání. Neustálá změna oborů a především strach z budoucnosti. Všichni chtějí dělat školu, ale jen tak aby to bylo bez námahy, snahy a přičinění. Hlavním cílem klientů je zisk bez vlastní aktivity. Ve svém nitru však vědí, že to nejde. Při vlastních rozhovorech bylo jasné, že je to tíží a nedokážou s tím nic udělat a mají strach, že odejdou nepřipraveni. Došlo i na emocionální projevy, křik a pláč. Společnou obrannou reakcí bylo obviňování autority.

5.1.3 Jsem připraven (a) odejít

Kategorie navazuje na předchozí dvě a souvisí s problematikou odchodu klientů za zařízení.

Kategorie obsahuje kódy: nejistota, zisk, peníze, majetek, strach, stres, falešná pokora, závislost, útek, rezignace, odevzdanost

Příprava klientů na odchod je vždy nejsložitější částí celého procesu reedukace a resocializace jednotlivců v rámci pobytu v zařízení. Klienti zůstávají po celou dobu v klidu a snaží se tuto část svého působení vymazat, ignorovat nebo prostě zapomenout do doby, než se dostaví. Spouštěčem celé akce je hovor s pedagogy, sociálním pracovníkem a etopedem. Klienti si začnou uvědomovat, že se něco děje. Dochází k situacím, kdy pracují emoce v různé škále radosti, stresu, strachu až vlastního nezvládnutí a sesypání se. Toto období můžeme datovat do jednoho měsíce před výstupem. Každým dnem, který se přibližuje odchodu, dochází k výlevům, které nemají hranice ani možný předpoklad v rovině emocionálních projevů i v rámci verbálního vyjadřování. Klienti křičí, jsou agresivnější, domáhají se věcí, na které nemají nárok a chtějí získat prostředky a majetek podle nich potřebné pro život. Jsou sice náležitě poučeni a vybaveni, ale strach z nejisté budoucnosti je ovlivní natolik, že přestanou uvažovat a pohybují se mimo realitu. Tento fakt je ovlivňuje i díky diagnostikovaným poruchám a opuštění určité jistoty a zabezpečení. Před ostatními dětmi, které zůstávají v zařízení se předvádějí, aby neztratili určitý stupeň vlastní prestiže. Vesměs jde o strach, který je potlačován určitými divadelními výstupy vůči ostatním a mají za cíl naznačit, že odcházející klienti vše zvládnou sami. Proces odchodu klientů je sice legislativně vymezen, jak uvádíme v teoretické části této práce, ale reálné provedení se na hony liší od teoretického vymezení.

R-1: *No snad tady dostanu nějaký věci sebou a prachy, at' si můžu koupit cigára. No uvidím. Ale co vezmu si to, co tady mám a od Denisy kozačky, ty jsou moje, doufám, že je ta kráva neschovala nebo už neprodala. Já jsem připravená pořád. Mám pár věcí, to je kufr a jinak nic nepotřebuju. Vezmu si to a jdu, nebo jestli mi něco dáte, tak si to přidám a bude. Asi budu brečet po kmoších a fanouše zavřeli. Nepotřebuju nic. Asi bych už vypadla. (Krisťána R-1 s. 5- řádek 124-140)*

R-2: *Hlavně, abyste dali ty věci a hygienu, protože ta je potřeba. Ona matka říkala, že jak budu končit, že dojede a že mě prý pomůže s věcmi. Pokud bude aspoň tisíc, tak taky dob-*

rý. Pane, prachy budou a my nebudem. Izabela říkala, že u nich v ústavu nedávali nic, jenom bydlení na měsíc, ale to ještě museli mít práci. Mně to nevadí, protože Kristýna říkala, že můžeme za Ivanem. (Denisa R-2 s. 10- řádek 53-55 a 86-90)

R-3: *No jó já vím, že nabízíte všechno možné, ale já na ten zajebaný na půl cesty nejdu. Co bych tam dělal. Však jste říkali co tam všechno je s tím vyučákem, že se na nás každej vyseře, když ho nebudeme mít. Já ho nepotřebuju, jde to i bez papíru. Stačí, když dáte ty věci a nějaký prachy a můžu vypadnout. (Aleš R-3 s. 15- řádek 58-65)*

R-4: *Pane, jste se zblánil kurva. Copak se tady dá připravit na odchod? Včera mi říkala p. V... co a jak věci, peníze a co budu potřebovat sebou. No stejně musím prvně udělat ty zkoušky a pak uvidím. Já nic nepotřebuju. Já myslím, že bych to mohl dát. Kurva pane, snad nejsem takovej debil, jak ti ostatní. Mám šanci se normálně chytit a makat ne? (Marek R-4 s. 21- řádek 76-90)*

R-5: *Myslím, že snad něco umím, ale nevím, jestli to stačí. Umím se sám o sebe postarat. Prachy nějaký mám na tom sirotčím, tak si to bydlení zaplatím a půjde to. Ještě si koupím nějaký věci na sebe. Chtěl jsem ještě ten řidičák. Vono to asi nevyjde? Á jak kroučíte hlavou, ta je to jasný jsem pičus. Neprojdou testama. Tak to jó kurva, kriminálník, zmrv a nic nemůžu, jasný běžte do piče. (Pavel R-5 s. 26- řádek 67-78)*

Přes tato výše uvedená vyjádření jednotlivých respondentů můžeme najít určité společné rysy připravenosti nebo spíše nepřipravenosti jednotlivců na odchod ze zařízení. Vesměs očekávají nějaké materiálně a především finanční prostředky. Zajímají se o to, co dostanou a v podstatě neřeší, co bude. R-1,2, i 3 mají bohatou zkušenost z ulic, ale nemají vůbec nic. Jejich zázemí je buď na ubytovně, nebo v rodině, která je nechce. Zásadně se spoléhají na kamarády, kteří jsou venku nebo na ty, kteří odešli před nimi s vidinou jasné pomoci. Nabízenou pomoc ve většině odmítají. Jsou si naprosto jistí, že uspějí s pomocí známých a přátel. R-4 se vrací do rodiny a doufá, že dojde k nápravě vztahů včetně jistoty své inteligence, která mu zajistí zaměstnání a vše co potřebuje. R-5 se naopak bojí budoucnosti a na obranu reakci používá křik a odmítání. Je si jistý, že prostředky, které má našetřené mu vystačí. Pokud si zhodnotíme uvedená fakta, můžeme dospět k poznání, že klienti nejsou připraveni na odchod a vesměs se spoléhají na kamarády a známé. Absolutně netuší do jaké společnosti vstupují, protože jde zpravidla o mladé dospělé, kteří prožili větší část života v institucionální péči.

5.1.4 Co budu venku dělat a jak to zvládnou

Uvedená kategorie také souvisí s našim uváděným výzkumným problémem adaptace klientů po odchodu ze zařízení.

Kategorie obsahuje následující kódy: strach, sebejistota, neznámo, nervozita, zlost, očekávání, kamarádi, sny, nereálné vidění světa, radost ze svobody, zloba vůči instituci, odmítání, rezignace, prosba.

V této části odchodu klientů ze zařízení můžeme spatřovat různorodé pohledy na věc a naprosto nejasnou představu o tom, co bude dál. Vyjadřování respondentů má jeden základní shodný rys a tím je sen a slib kamaráda, který nemá reálný základ. Dotazování jsou v očekávání a sdílejí určitou radost ze svobody, která se nabízí odchodem ze zařízení. Klienti si myslí, že vše zvládnou bez velkých obtíží, protože mají zkušenost z ústavu. Zapomínají ovšem na realitu, která je provázela celým pobytem v zařízení, a tou bylo plné zabezpečení, kterého se jim venku nedostane. Dlouhodobý pobyt v zařízení má za následek závislost na zajištění, bezstarostnou existenci a pocit bezpečí i jistoty. Každým dnem, kdy se blíží odchod, dochází k nárůstu stresu a obav co bude dál, proto si klienti své představy o světě vysní a různě přibarvují. Jeden z nejdůležitějších aspektů, který hraje významnou roli v jejich vyjadřování, je strach, který si nepřiznají. Strach je cítit ve verbálním projevu, ale je ho také možné pozorovat v rámci nonverbální komunikace. Mnohdy také dochází ke lžím, kterým později věří. Dosti často také dochází k situacím, kdy klienti nevědomky přiznají pravdu z minulosti. Nyní se můžeme seznámit s jednotlivými výroky našich respondentů.

R-1: *Já jak vypadnu, tak půjdu k Ivanovi. On má byt a všechno, takže nic nepotřebuju. Ukážu se akorát fotrovi, aby věděl, že žiju. Já to tam znám, když jsem jezdila na dovolenky, anebo při útěku. Asi jsem ráda, že vypadnu, s těma blbama to nejde. Pane já to jebu. Jsou daleko horší věci jako je auťák, hlad nebo když nemáte kde spát. Pak chrápat v uličce nebo v průjezdu je dost blbý. Však vy víte, jak to udělám, když nemám prachy. To je prostý že? Vždycky seženete hňupa a za vykouření dá pětikilo v pohodě. Fotr sliboval, že budeme stěhovat a že bude všechno, ale já mu nevěřím. Chce jen prachy a stejně všechno prochlastá. Jdu za kámošema a poradím si. (Kristýna R-1 s. 4 a 5- řádek 111- 135)*

R-2: *Půjdu na chvíli domů a potom si zajistím bydlení. Kamoš říkal, že můžu jít uklízet do klubů a do kina, že je tam dost peněz. Ale to ještě nevím. Uvidím až vypadnu. No jo, ale*

jestli mě třeba vezmou na kuchařku, když jsme se to učila, ale když mám to „C“. Jsem blbá, pane, to ty zkurvený drogy. Však já si něco najdu. Já si stejně něco najdu a pak odjedu. Jsem zvyklá všude. Teta co je v Americe mi slíbila, že když dojedu tak můžu na čas bydlet u ní, než si něco najdu. Taky říkala, že je tam hodně dobrá práce v úklidovce a dávají ty dolary. Já tam asi pojedu. (Denisa R-2 s. 9- řádek 33-60)

R-3: *Jak pojedu domů, tak s tou krávou hodím řeč /matka/ ať řekne co a jak, jestli mě chce, nebo mám jít do piče. Ono to máte jedno, stejně mě nemá ráda a musel bych vypadnout. Já s ní asi nebudu. Kamoš říkal, že má dobrej kšeft s autama, tak, že by mě vzal. Hlavně, když budou prachy, to je důležitý. No a bydlení není problém, protože od kámoše brácha je pryč /vazba/ a má byt. Tam stejně jsme a děláme pařby. Pane já to venku znám jsem byl na ulici víc, jak vy doma. Nemám problém a všechno seženu, na co vy mě tady chcete připravovat? Víím, co mám dělat. (Aleš R-3 s. 13 a 14- řádek 30-45)*

R-4: *Víte, já jsem už více méně rozhodnutej, že to skončím a půjdu domů. Ted' jsme to s mamkou probírali a říkala, že mi dá šanci a zkusí to se mnou ještě jednou. Jsem slíbil, že to bude dobrý, takže bych měl kde bydlet. Akorát budu muset najít práci. Vy jako víte, co vás kde čeká? Asi né, že jó? Udělám, co budu moct a snad to klapne doma s mámou. Jsme se moc nemuseli. Já se těším, až vypadnu, aspoň bude nějaká změna, ale pane, přiznám se vám, ale doufám, že to nikde neřeknete, že se bojím, co bude venku. Doma to sice znám, ale nevím, co bude a práce a jestli to zvládnou a tak. (Marek R-4 s. 21 a 22- řádek 81-114)*

R-5: *Jak jsem říkal, mám sirotčí, zaplatím bydlení a koupím si věci na sebe. No nevím. Ted' nic nemám, rodinu nemám, tak asi půjdu za L... víte co, ten dům na půl cesty, to je jak pasťák, tam nechci nějaký sociální bydlení je taky na hovno. Já potřebuju bejt sám a mít klid. Pane, když nikoho nemáte, můžete se spolehnout jenom na sebe nebo na kámoše, které potkáte venku na ulici nebo v pasťáku a v base. Vono ti lidi venku nejsou o moc lepší. To jsou větší piče jak my. Volal jsem ještě tetě, ale ta má svou rodinu a jiný starosti, takají zatěžovat nebudu. Má toho dost a já jsem velkej. (Pavel R-5 s. 26 a 27- řádek 72-95)*

V této části, jsme se seznámili s určitými postoji jednotlivců a jejich představami o budoucím životě. Některé se zakládají pouze na snech a některé naopak nabírají určitý smysl a zobrazují jisté obavy, které klienti sdíleli již v minulosti. Nechtějí aby se určité pasáže opakovaly a zároveň vyjadřují strach z nových věcí. Snaží se představovat budoucnost světlou a zbavenou všech překážek. Je jasná a v určitých prvcích silně emotivní. Někteří

věří, že mají jasnou šanci prorazit a u některých e naopak objevují obavy, co bude. Sní si své skutečnosti, jaké by mohly být, než jaké skutečně jsou. Velmi se obracejí na kamarádské vazby a jejich jistoty. Zbavují se rodiny, ve kterou zpravidla nevěří. Z jejich vyjadřování plyne nejen deprivace, strach, obavy, ale také neznámo z dlouhého období odloučení. Je zjevné, že tito klienti ztratili ve velké míře vztah k realitě a změnám, které se udály v období jejich pobytu v ústavu.

V navazující části se seznámíme s druhým celkem, který vyjadřuje postoje a adaptaci klientů, kteří se vrátili zpět do zařízení. Jde o stejné klienty, kteří jsou uvedeni v prvním bloku a nezvládli situaci na ulici, v rodině a svých přátel. Tento celek je rovněž rozvrstven do určitých kategorií, které nám přiblíží celkový průběh adaptace klientů při návratu do zařízení.

5.1.5 Co jsem venku dělal (a)

Tato kategorie spadá do druhého celku, který vyjadřuje výzkumný problém adaptace klientů po návratu do zařízení.

Kategorie obsahuje uvedené kódy: stres, zážitek, zklamání, pomoc, přiznání, vztek, poznání, fikce, skutečnost, kontakt s realitou, absence potřeb, nejistota.

Spontánní projev klientů se v některých bodech shoduje především v oblasti požadavku o první pomoc a radu po opuštění zařízení. Ve většině z nich se respondenti obraceli na své známé a kamarády s důvěrou, která jim byla kdysi přislíbena. Ve směr se jednalo o rozčarování při setkání s realitou života. Nebyli připraveni a vstoupily do situací, které neočekávali. Považovali za samozřejmé, že jim musí někdo pomoci zajistit určitý standard zaopatření, na který byli zvyklí ze zařízení. Tato samozřejmost se mnohdy setkala s nepochopením a určitou bariérou v oblasti zájmů jejich přátel. Kamarádi neměli zájem pomáhat a tak docházelo postupně ke zklamání v porovnání fikce a skutečnosti. Klienti mnohdy nedokázali pochopit rozdíl mezi ústavem a ulicí. Přesto, že ve většině případů tvrdili, že nemají problém a že jsou pořád v kontaktu se všemi venku, mnohdy se nestačili divit. Dosti často také došlo na situaci, kdy klient byl v pozici cizí osoby, která vstupuje do hraniční sféry jiných a nových společenství, která nepřijímají nerovnocenné partnerství i přes to, že se znají. Došlo na bolest, zklamání a na ztrátu místa ve vlastní bývalé skupině. Jednotlivé zážitky si zobrazíme v následujících vyjádřeních jednotlivých klientů.

R-1: *Prvních pár dnů to bylo dobrý. Jsem byla s kámošema a s Ivanem a byla pařba a tak. Pak jsem mrkal domů a to byl děs. Fotr nalitej a začal řvát, co tam dělám a proč se vracím, jestli budu vydělávat prachy a co budu dělat. Zabalila jsem to a šla k Ivanovi. To celkem šlo. Akce kluby a pořad něco bylo a bylo to dobrý. Měli jsme byt a tam bydlelo spousta lidí. Prostě kamoši. Nemělo to chybu. (Kristýna R-1 s. 28N- řádek 7-20)*

R-2: *Šla jsem za kámošema a bylo to dobrý, jsme zahulili a pařili týden. Pak jsem byla u kámoše ve Znojmě. On díluje, takže má prachy. Já mu uklízela a vařila a bylo to hodně dobrý. (Denisa R-2 s. 33N- řádek 34-50)*

R-3: *No pustil jsem to, co jste mi dali. Panáky a tráva, bylo to dost dobrý. Potom jsme šli ke kámošovi do baráku. Jsem to cáloval a holkám se to líbilo. Jinak by vás nevzali zpátky. Všichni chápali, že jsme se vrátil. Pane paráda vzali mě a já byl doma chápete? (Aleš R-3 s. 37N- řádek 10-18)*

R-4: *Prostě kamoši, fet a tak. Dalo se to. Vždycky nějaký prachy byly za černotu aspoň na pár dní. Bud' to prokalíte nebo naházíte do automatů. Pak jsou nutný další prachy, takže čorka nebo el-passo. (Marek R-4 s. 42N- řádek 33-59)*

R-5: *Dojel jsem s L... na místo. Protože byly prachy, tak jsem dal desítku dopředu na to bydlení a inkaso, že mi to budou jako platit. Pak to bila klasika, že pařba a hulení. To nám vydrželo skoro tejdén. Bylo to všechno v pohodě a klidu. (Pavel R-5 s. 45N- řádek 10-14)*

Všechno bylo kouzelné v horizontu týdne až čtrnácti dnů. Podle vyobrazených výpovědí to vypadá, že došlo k naplnění ambicí klientů a splnili si to, po čem toužili. Svoboda, nezávanost, dospělost, pohoda a klid od ústavu. Po chvílích odreagování se dostavila tvrdá realita s různým dopadem. Došlo na nedostatek prostředků, vystřízlivění z euforie a k probuzení v reálném světě. Stále pomáhají kamarádi a přátelé? Kde je tedy jistota vysněného cíle a uchycení se v životě? V některých případech můžeme také spatřovat přehnaná a až lživá vyjádření jednotlivých respondentů. Projevy přehánění a lhaní v rámci komunikace byly dokreslovány nonverbální komunikací, posunky, mnutím rukou a nervozitou. K určení této skutečnosti nám především pomohla výborná osobní znalost chování a vyjadřování u jednotlivých klientů.

5.1.6 Realita

Nyní se můžeme v další části seznámit s realitou, která značně ovlivnila rozhodování respondentů. Další proces nebo situaci můžeme nazvat jako procitnutí ze snu a setkání se s reálnou skutečností. Jaká tedy byla reálná zkušenost s životem. Na jednotlivé zážitky a skutečnosti se zaměříme v následující části vyprávění respondentů. V jednotlivých vyprávěních je možné pozorovat prvky strachu a zklamání, které vyplynuly ze ztráty přátel a hledání dalších možností. Jednotliví dotazovaní hledali východisko ze vzniklé situace i možnosti určitého přizpůsobení se. Bohužel však následovalo rozčarování a tvrdý náraz na realitu samotného života. Uvedená kategorie souvisí s problémem vyrovnání se s návratem a adaptací klientů po návratu do zařízení.

Kategorie obsahuje následující kódy: ulice, strach, hlad, radost, zklamání, chování, rozčarování, změna, adaptace, podraz, východisko, přežití.

R-1: *Pak chytili Ivana a Jirku při čorce a bylo vyděláno. Já spala u kamošky. Furt tam někdo řval anebo mi lezl vožralej do postele. Nemůžet spát a musíte dávat pořád pozor. Myslela jsme, že mi kmoši pomůžou. Postupně se to sralo a já si říkala, co bude dál. Přítel se na mě vykašlal. On to není přítel, on vás jenom platí, chápete? Když jste venku musíte dát i drogy, protože jinak nemůžete přežít. Ulice se vůbec nebojím, ale když nespíte několik dní a nemáte co jíst, tak to prostě přestáváte dávat. Co mám dělat? (Krisýna R-1s. 28 a 29N- řádek 17-21 a 31-57)*

R-2: *No víte jak to je, když chcete bydlet a mít nějaký zázemí, nebo prachy, tak musíte něco dát a někdy i sebe. Chvíli mi to nevadilo, jenže jak tam dělal ty párty a bylo tam moc kamošů, tak to nebylo dobrý. Všichni chlastali a byli sjetí a pak chtěli to.... Musela jsem utíct. Další kamoši mě vyhodili a co jsem měla dělat. Já se snažila a ty kurvy mi jen nadávali. Si mysleli, že jsou něco víc. (Denisa R-2 s. 33 a 34N-řádek 51-60 a 61-67)*

R-3: *No jó oni jsou nějaký divní nebo co. Já nevím, co se jim stalo. Proč blbnou chovají se tak, že nikoho neznají. Já tomu nerozumím. Protože jsem byl v past'áku jsme nějakéj divnej a dávaj ruce pryč? Nechtěj se mnou bavit. Vlastní kmoši vás pane podrazej. Na to přece nemají právo. Jel jsme do Mikulova za dobrýma kamošema a oni tam nebyli. Jako by se všichni ztratili. (Aleš R-3 s. 37 a 38N- řádek 18-30 a 31-37)*

R-4: *Takže jsem šel za kamošema, abych věděl, jak to vypadá a co je novýho. Pane to co jsem viděl, to bylo něco P. je úplně mimo a neví, která bije, bere tvrdý drogy, je na ulici a*

nikoho nepoznává. Pane všechno bylo nějak divný a jiný. Prostě jsem myslel, že jsem na jiný planetě. S matkou se nedalo vydržet prostě už jsem nevěděl, co mám dělat a kam se vrátit. I brácha se mi zapře, prostě se na mě vysral. (Marek R-4 s. 41 a 42N- řádek 10-14 a 31-42)

R-5: *Chvilí jsem byl na ulici, ale tam se to prostě nedalo přežít. Ze squatu mě vyhodili a mezi závislákama to nedáte, když nešlapete jejich brázdu. Pane všechno se to začalo srát a já musel od L... odejít, byl jsem dlužnej prachy a navíc ten průser. Z Olešnice mě taky vyhodili. Hledal jsem další kámoše, aby mi pomohli, protože já přece nemůžu bejt sám kurva. (Pavel R-5 s. 46N- řádek 38-60)*

Realita je mnohdy zvláštní a nelze jí podceňovat, což se v našem případě a u našich klientů odehrálo. Došlo k setkání, které nebylo očekáváno a ke kontaktu, který nebyl vstřebán. Nastalo zklamání, hodnocení, rozhodování a hledání nové alternativy, která by připomínala možnost jistoty. Následovalo vystřízlivění a oživení vzpomínky na dřívější dobu, která měla jistý nádech jistoty, bezpečí a pocitu ochrany. Touto vzpomínkou a jistou možností byl právě návrat do zařízení.

5.1.7 Proč jsem se vrátil (a)

Uvedená kategorie je zařazena do druhého celku našeho výzkumu a vztahuje se k problému vyrovnání se klientů s návratem do zařízení a rovněž obsahuje prvky samotné adaptace.

Kategorie obsahuje tyto kódy: zklamání, nejistota, úkryt, nenaplnění cílů, kontakt s neznámým, ztráty hodnot, ztráta smyslu života, jediné východisko, návrat domů, jistota, rezignace, nevím, co mám dělat, pomoc.

Z velké části došlo u klientů k procitnutí a zjištění reality. Seznámili se situací v životě a především s realitou ulice, která byla mnohdy zarážející a nevladatelná. Všichni je opustili a oni hledali další pomoc a možnosti jak přežít. Ve všech případech si vzpomněli na zařízení a zabezpečení, které jim bylo poskytováno. Hledali útočiště. Jednou z příčin bylo nezvládnutí samostatného života a zklamání nejbližšími. Další příčinou byl útek před realitou, kterou nezvládali a především před problémy s kterými se setkali. Hledali jistotu a ochranu. Zjistili, že nemohou žít sami. V následující části se seznámíme s jednotlivými vyjádřeními klientů a jejich důvody, které je vedly k rozhodnutí vrátit se zpět do zařízení a jakým způsobem probíhala zpětná adaptace.

R-1: Šla jsem ještě domů a tam byl i strejda. Ten mě zmlátil a řekl mi, že jsme kurva a potom mě s fotrem vyhodili. No co kamoši vám pomůžou. Teda to jsem si myslela, než to položili a bylo zle. Najednou to prostě přestáváte dávat. Necháte mě tady? Já budu dělat všechno, co řeknete a poslouchat na slovo. Hlavně mě nepouštějte na dovolenky, ať nemusím poslouchat ty blbý kecý. Už mi to stačilo. (Kristýna R-1 s. 29 a 30N- řádek 57-63)

R-1A: Adaptace po návratu: není to vůbec těžký, protože to máte, jako když dojedete z dovolenky domů. Já jsem tady zvyklá a líbí se mi tu. Já chtěla honem vypadnout, protože jsme si myslela, že když je mi 18, tak všechno zvládnou a všichni ne mě čekají a pomůžou mi. Asi to byla chyba. Není to tak, jak si to malujete. Tady jsou sice pěkní hajzli, ale ty můžete poslat do prdele. Na ulici to nejde, protože vás normálně sejmou. Jsem fakt ráda, že můžu bejt tady a na chvílku zapomenout co bylo venku. Já vím pane, že tady nemůžu být pořád, ale chtěla bych zkusit tu školu a potom se zeptám ne ten dům na půl cesty, jak by to šlo udělat s bydlením a pracou, třeba to půjde. (Kristýna R-1 s. 30N – řádek 66-80) **Vrátila se po 3 měsících z ulice.**

R-2: Potom všem, co bylo jsem šla za mámou. Prvně mě zmlátila a potom mi řekla, že tam můžu bejt, ale budu makat a pomáhat jí. Pak to pane vygradovalo. Pořád se mě ptala, kde mám prachy z ústavu a věci, co jsem dostala a kde jsem je projebala. Říkala, že mám jít zeptat na ty tisíce, co mě máte dávat. (Denisa R-2 s. 34N- řádek 68-79)

R-2A: Adaptace po návratu: no jak jsme se s matkou dohádala, tak mě nakonec vyhodila a musela jsme jít zase za kámošema. Jenomže, někteří už byli pryč nebo zavřeni. Ne že bych si na ulici nedokázala poradit, ale to už bylo nad moje síly. Kam se mám obrátit jinam. Všichni na vás serou a nikoho to nezajímá. No vysrala jsme se na to. Proč bych měla něco řešit, když jsme šla domů. Pane já už fakt nevím, co mám dělat a s kým se bavit musela jsme to zabalit. Ted' se budu tady učit abych to dodělala a potom pojedou za tetou do tý Ameriky. Tam to bude lepší a zajímavý. Jestli mě tu necháte, tak budu pomáhat s těma blbama tady. (Denisa R-2 s. 35N- řádek 94-115) **Vrátila se po půl roce z ulice.**

R-3: Všechny je chápu, proč by se měli zahazovat s takovou špínou, jako jsme já. Pak jsem musel domů, protože se nedalo nikde bejt. Všude prostě něco a nějaký průser. Matka ze mě nebyla zrovna odvázaná a ptala se, co budu jako dělat a čím chci bejt. Znáte to blbý starosti voničem. (Aleš R-3 s. 39N- řádek 61-66)

R-3A: Adaptace po návratu: *víte co, když se to všechno sere, tak musíte mít nějakou jistotu. Já věděl, že když to prostě nepůjde, že jistota nějaká bude, protože jsme chytřej. Pane jsem se vrátil a nějak to tady dám a potom to bude dobrý a spraví se to. Zkusím tu školu dodělat a pak teprve půjdu. Myslím, že to zvládnou a všichni budou čumět. Tak jsme prostě tady. (Aleš R-3 s. 39N- řádek 74-80) **Vrátil se po 4 měsících pobytu na ulici.***

R-4: *Pane na ulici je to za trest. Pořád lítáte od ničeho k ničemu. Jste zlý, když máte nějaký drogy a furt sháníte kuřivo. Bez toho nepřežijete. Jenže je dost blbý po fetu nebo chlastu něco shánět. Ani nevíte, co děláte. Zase jsem šel domů, ale to už byl poslední úlet. Matka mě hned vyhodila, ať si jdu prej tam, kde jsem byl do teďka, že přesně zná ty kurvy s kterejma se znám a scházím. Všechno se to ve mně zlomilo, otočilo a dostal jsem hroznej vztek. Pohádal jsem se s mámou, poslal jí do piče a zbalil si věci a šel. (Marek R-4 s. 43N- řádek 61-71)*

R-4A: Adaptace po návratu: *byl jsem na ulici a nebylo kam jít. Nevěděl jsme, co mám přesně dělat. Potom jsem si vzpomněl na ústav a na časy kdy bylo dobře. Jó nadával jsem, ale já nevěděl kudy kam. Zkusím to znovu od začátku i dostudovat. Snad to bude lepší než před tím. Nezvládl jsem to. Byla to krutá realita. (Marek R-4 s. 43N- řádek 71-79) **Vrátil se po 3 měsících pobytu venku.***

R-5: *Pane já nejsem prase a neumím žít někde venku na ulici. To prostě nejde, chápete to? Já už nemohl. Byla zima a hlad a nešlo to dál. Pane to byly totálně hrozný zážitky. Co jsem viděl špíny a botelu, to bylo neskutečný. Chtěl jsem ke kámošovi, ale jak jsem tam dojel, vrhli se na mě černí a zmlátili mě. Měl jsem hlad, strach a nevěděl jsem, co mám dělat. Už jsem byl rozhodnutej, že něco udělám, aby mě policajti sebrali a já měl klid. (Pavel R-5 s. 47N- řádek 66-85)*

R-5A: Adaptace po návratu: *dobrá bylo, že jsem potkal R.. a on byl zrovna na útěku a říkal, že se k vám vrátila K.. a A... vzal jsme telefon a zeptal se, jestli můžu zpátky. Musel jsem počkat pár dnů, protože ta paní co to vzala, nevěděla nic. Byl jsem nervozní a vystresovaný, protože nebylo vůbec jasný, co budu dělat. Potom jsem zavolal a vy jste řekli, že můžu a tak jsem tady. Jsem hrozně rád, že jsem doma. Co bude dál to nevím, ale budu se moc snažit. Pane, mně taková zkušenost stačila a nezapomenu na to do smrti. (Pavel R-5 s. 47 a 48N- řádek 86-90 a 91-97) **Vrátil se po 2 měsících pobytu na ulici.***

V této kategorii jsme se seznámili s vyjádřeními klientů a s jednotlivými situacemi, které je vedly k návratu do zařízení. Někteří nenašli, co hledali a ostatní došli k poznání, či zklamání z reálných situací. Hledali určitá východiska ze stavu, ve kterém se nacházeli. Shodně si vzpomněli na určitou jistotu a zázemí, kterou měli v zařízení. Vždy došlo na rozpor v rodině a následný rozchod. Klienti hledali záchranu ve zbytku svých známých a přátel. Tato záchrana vesměs u všech zklamala a oni zůstali stát na ulici s nejistou budoucností bez řešení vzniklé situace. Kdo jim pomůže, co bude a kam půjdou. Všichni si shodně vzpomněli za různých okolností na zařízení a šli domů, jak říkají. Nevíme, jestli se tolik změnila společnost nebo dnešní mládež, ale výsledek je přinejmenším zarážející. Samotná adaptace klientů nebyla složitá, protože se vesměs vraceli do známého, ověřeného a jistého prostředí. V prostředí ústavu znají své místo a dokážou se zde orientovat i částečně přizpůsobit.

5.2 Shrnutí zjištěných poznatků

Hlavním cílem našeho výzkumného šetření bylo zjistit, jak klienti-respondenti interpretují proces zpětného návratu do zařízení a jak se na něj adaptují. Pro sběr dat jsme využili metodu biografického interview, která nám pomohla získat data pro zjištění skutečností aspektů, jež vstupovaly do celého procesu odchodu a zpětného návratu klientů do zařízení. Vzhledem k tomu, že se jedná o nový fenomén, který doposud nebyl zkoumán, což jsme zjistili dotazy na ČSÚ, NIDV a další instituce, které se zabývají výzkumem, museli jsme čerpat z různých zdrojů a především z vyprávění jednotlivých klientů. Pro sběr informací bylo nutno využít pomocníky, kteří zapisovali postřehy a data, protože klienti jednoznačně odmítli jakékoliv média k pořízení záznamu. Náš výzkum jsme si rozdělili do dvou celků, přičemž první celek a 4 zobrazené kategorie se věnují procesu odchodu klientů za zařízení a jejich adaptaci v tomto období a druhý celek se svými 3 kategoriemi naopak zobrazuje návrat klientů, jejich pocity a adaptaci při příchodu do zařízení. Zmapování přípravy na odchod a vlastní odchod klientů byl důležitou a nedílnou součástí naší práce, protože bylo nezbytné porovnat adaptační rozdíly, představy, sny a reálnou skutečnost po jejich návratu zpět. Tyto skutečnosti jsou uvedeny v jednotlivých vyjádřeních všech respondentů.

Při odchodu ze zařízení měli klienti vytýčené určité cíle a zájmy. Především se jednalo o radost ze svobody, očekávání nového života a jistou budoucnost. Vesměs se všichni soustředily na své nejbližší, známé a kamarády. Euforie z přivítání a první dojmy byly kladné.

Měli jisté – slíbené zázemí ve formě bydlení, práci u kamaráda, ve firmě, odjezd do Irska nebo práci i bydlení u tety v Americe. Poté se dostavilo názorové vystřízlivění a zjištění, že realita je trochu jiná a diametrálně se liší od představ, které měli. Někteří nedokázali pochopit, že jsou kamarádi jiní, že jim nepomůžou a také změny, které nastaly v době jejich nepřítomnosti. Postupně zjistili, že nemají kam jít, nikdo na ně nečeká a pokud něco chtějí, že musí tvrdě zaplatit nebo něco obětovat. Na tyto skutečnosti nebyli zvyklí a ani připravení. Ve všech případech se postupně situace začala vyhrcovat a klienti skončili na ulici bez prostředků, pomoci a možnosti dalšího rozvoje nebo zázemí. Zde se můžeme zamýšlet nad tím, jestli proběhla úspěšně resocializace, klienti byli připraveni a řádně poučeni, věděli kam a do čeho jdou nebo žili v bludu a snech, které se posléze ukázaly jako nereálné. Také se můžeme zamýšlet nad tím, jestli neproběhla kompletní a úplná resocializace a náhodou nedošlo i k hospitalismu.

V následujícím celku jsme se zabývali návratem klientů do zařízení a jejich adaptací. Vraceli se vždy hladoví, bez prostředků a zklamání. Neměli nic, a proto si vzpomněli na ostrov naděje, zázemí a jistotu, kterou většinou označovali jako návrat domů. Návratem domů byl právě ústav, ze kterého odešli. V tomto smyslu byla jejich zpětná adaptace snadná, protože věděli, kam jdou a co mohou očekávat. Na druhé straně jim různě dlouho trvalo, než se pokusili o možnost návratu. Při rozhodování k návratu hrálo velkou roli obecné povědomí. Co si o nich budou myslet ostatní. Dále se jednalo o přiznání vlastního selhání a neovládání situace ze samostatného života. Dalším aspektem, který značně působil na klienty, byla veškerá ztráta hodnot a smyslu života. V neposlední řadě na tyto klienty působil strach. Na tomto místě můžeme také uvažovat o možnosti jisté vypočítavosti ze strany klientů. Měli dojem, že se o ně všichni v zařízení postarají, dostanou plné zabezpečení a zaopatření a mysleli si, že jsou plnoletí a režim i plnění určitých úkolů se jich netýká. Také si myslí, že v ústavu je život daleko snadnější a je možné utéct před všemi problémy a starostmi, které život na ulici představuje. Zde můžeme také hovořit o možnosti regrese, kdy se tito klienti dostávají do situací, v nichž se vracejí do raných vývojových stádií, která již zpětně nezvládnou. Bohužel se většinou stává, že po návratu klientů zpět do zařízení a po všech slibech, které přednesou, dojde k totální rezignaci na vzdělávání, dokončení vzdělání. K tomu se přidává naprostý nezájem o činnost a dožadují se věcí, na které nemají nárok. Žádají o povinnou starostlivost o jejich osobu a zabezpečení osobních potřeb. Dochází také k názorovým i faktickým rozporům v jednotlivých výchovných skupinách a v rámci celého

zařízení. Plnoletí se ve většině případů již nedokážou zapojit do systému institucionální péče, neumí vycházet s ostatními dětmi ani pedagogy a nedokážou přijmout odpovědnost. Je tedy dobré, aby se plnoletí klienti vraceli zpět do zařízení institucionální péče? Nebo bude vhodnější věnovat více času lepší a odpovědnější přípravě na jejich odchod ze zařízení do samostatného života? Tuto polemiku necháme na posouzení čtenářem.

ZÁVĚR

Předmětem naší práce bylo zjistit, jak klienti prožívají a jak se adaptují na proces návratu do zařízení. v současné době se jedná o nový fenomén, který se začal objevovat v posledních pěti letech a nikdy před tím nebyl zkoumán. Skutečnost, že nedošlo na zkoumání tohoto jevu, jsme ověřili dotazem na ČSI, ČSÚ, NIDV a dalších institucích, které se výzkumy zabývají. Pro celkovou specifikaci našeho tématu jsme se seznámili s výchovným ústavem jako s institucí, ve které celý tento proces probíhá. Dále bylo nutné zobecnit druhy ústavní péče v ČR včetně specifík, problémů a rizik spojených s problematikou odchodu a následného návratu klientů do zařízení. V následující části jsme se také seznámili se současným stavem institucionální výchovy u nás a s problematikou resocializace z pohledu její úspěšnosti a neúspěšnosti vzhledem k přípravě na odchod jedinců z výchovného zařízení.

Ve výzkumné části práce jsme formou biografického interview zjišťovali situaci, která předchází přípravě a samotnému odchodu klientů ze zařízení abychom mohli následně porovnat jejich vyjádření, zkušenosti a problémy, ke kterým docházelo v rámci pobytu na ulici a u známých v kontrastu zjištěných skutečností při jejich zpětném návratu do zařízení. Zaměřovali jsme se především na část, která představovala jejich adaptaci v přechodu ze zařízení na ulici a zpět do zařízení. Zjištěné skutečnosti byly vyjádřeny pomocí kódů u jednotlivých rozhovorů a seskupovány do jednotlivých kategorií pro lepší vyjádření zjišťovaného stavu. Samotným výzkumem bylo zjištěno, že se klienti odcházející ze zařízení pohybují na hranici snů, představ a nereálných možností, kdy se domnívali, že na ně společnost čeká a všichni jim pomohou, tak jako na to byli zvyklí v zařízení. Při zaměření se na skutečné prožitky jednotlivých klientů v rámci pobytu mimo zařízení bylo zjištěno, že ve všech případech se rozcházela realita s představou. Ze začátku bylo vše v pořádku a postupně došlo ke zhoršování a naplňování faktů reálného života. Klienti zůstali opuštěni na ulici, měli strach, nevěděli co dělat a kam se obrátit. Vzpomněli si na poslední ostrůvek v moři života a začali se postupně vracet do zařízení. Vraceli se tzv. „domů“, jak tomu většina z nich říkala. Jejich vlastní adaptace při návratu, kterou jsme sledovali jako druhý výzkumný problém, již nebyla tak složitá, protože se vraceli do známého prostředí s jistotou zabezpečení a ochrany. Z celé naší práce a především výzkumu vyplynuli dvě otázky. Jednou z nich je: Je tedy dobré, aby se plnoletí klienti vraceli zpět do zařízení institucionální péče? A druhou můžeme říct závažnější je: Nebo bude vhodnější věnovat více času lepší a odpovědnější přípravě na jejich odchod ze zařízení do samostatného života?

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] BĚHOUNKOVÁ, L. *Fenomén odchodu do samostatného života dítěte vyrůstajícího v náhradní výchovné péči*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2012. ISBN 978-80-87652-87-9. (NÚV)
- [2] CAMERON, S., MAGINN, C. *Achieving Positive Outcomes for Children in Care*. London: SAGE Publications, 2009. ISBN 978-1-84787-449-8.
- [3] CZAPÓW, C. a JEDLEWSKI, S. *Resocializační pedagogika*. Varšava: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.
- [4] GOTWALDOVÁ, M. a kol. *Dlouhodobá příprava dětí s nařízenou ústavní výchovou na vstup do samostatného života: metodická příručka ESF projektu Poradenské centrum pro děti a mládež s nařízenou ústavní výchovou*. Chrudim: Centrum J. J. Pestalozziho, o.p.s., 2006.
- [5] HARTL, P. a HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. 2 vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-569-1.
- [6] HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-888-0.
- [7] HOLAS, J. a kol. *Analýza zpráv o mladistvém vyžadovaných podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví nad mládeží*. Kriminalistika. Praha: MV ČR, 2009. Roč. 42, č. 1, s. 23-41. ISSN 1210-9150.
- [8] CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.
- [9] JANSKÝ, P. *Problémové dítě a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004. ISBN 80-7041-114-7
- [10] KOPŘIVOVÁ, L. a GULOVÁ, L. *Odchod dětí z dětského domova*. Brno: Masarykova univerzita: Pedagogická fakulta. Diplomová práce, 2006.
- [21] LAKOMÁ, J. *Skupinová psychoterapie v reedukačním procesu*. Praha: Psyché, 1994.
- [32] LANGMEIER, J. a MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. 2 vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1968. IBSN neuvedeno.

- [43] MATĚJČEK, Z., BUBELOVÁ, V. a KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: Psychiatrické centrum, 1997. ISBN 80-85121-89-1.
- [54] MATOUŠEK, O. *Ústavní péče. 2. rozš. a přeprac. vyd.* Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-76-1.
- [65] MATOUŠEK, O. a KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence. 2. aktualiz. vyd.* Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-771-X.
- [76] MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. a BALDOVÁ, L. *Individuální plánování služeb u ohrožených dětí a mládeže s důrazem na mladistvé odcházející z ústavní výchovy*. Praha: člověk hledá člověka, 2008. ISBN 978-80-254-2756-9.
- [87] MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- [98] PACNEROVÁ, H. a KUPCOVÁ, Z. *Vybraná témata výchovatelské praxe*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, 2012. ISBN 978-80-87652-59-6 (NÚV)
- [109] RIEGER, Z. *Návrat k rodině a domů*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-544-8.
- [20] SATIROVÁ, V. (et al.). *Model růstu: za hranice rodinné terapie*. Brno: Cesta, 2005. ISBN 80-7295-071-1.
- [21] STRAUSS, A. a CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- [22] ŠTĚPÁNKOVÁ, I. a VOJTOVÁ, V. *Úspěšnost v životě dívek po odchodu z výchovného ústavu*. Brno: Masarykova univerzita: Pedagogická fakulta. Diplomová práce, 2010.
- [23] THÓTOVÁ, S. a VOJTOVÁ, V. *Příklady dobré praxe institucionální výchovy*. Brno: Masarykova univerzita: Pedagogická fakulta. Diplomová práce, 2010.
- [24] VÁGNEROVÁ, M. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1074-4.

- [25] VOJTOVÁ, V. *Problematika efektivity výuky žáků s rizikem poruchy emocí a chování*. In: Pokorná, V. *Inkluzivní a kognitivní edukace*. Praha: PedF UK, 2006. s. 129-141. ISBN 80-7290-258-X.
- [26] VOJTOVÁ, V. *Úvod do etopedie*. Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-166-9.
- [27] VOJTOVÁ, V. *Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. Brno: MU-Pedagogická fakulta, 2008. ISBN 978-80-210-4573-6.
- [28] Zákon 109/2002 Sb.: o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a změně dalších zákonů [online]. Praha, 2002 [cit. 2012-12-10]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/zakon-c-109-2002-sb-o-vykonu-ustavni-vychovy-nebo-ochranne-vychovy-ve-skolskych-zarizenich-a-o-preventivne-vychovne-peci-ve-skolskych-zarizenich-a-o-zmene-dalsich-zakonu>
- [29] Zákon 383/2005 Sb., kterým se mění zákon 109/2002 Sb.: o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a změně dalších zákonů [online]. Praha, 2005 [cit. 2012-12-10]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/zakon-c-109-2002-sb-o-vykonu-ustavni-vychovy-nebo-ochranne-vychovy-ve-skolskych-zarizenich-a-o-preventivne-vychovne-peci-ve-skolskych-zarizenich-a-o-zmene-dalsich-zakonu>
- [30] *Zákon 561/2004 Sb.: o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání* [online]. Praha, 2004 [cit. 2012-12-10]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/zakon-c-472-2011-sb-kterym-se-meni-skolsky-zakon>
- [31] ČR. Vyhláška č. 73/2005 Sb. In: *Sbírka zákonů*. Praha, 2005, roč. 2005, 20. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/vyhlaska-c-73-2005-sb-1>
- [32] ČR. Zákon č. 472/2011 Sb.: kterým se mění zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů*. Praha, 2011, č. 472, 161. Dostupné z: file:///C:/Users/u%C5%BEivatel/Downloads/472-2011_novela_SZ.pdf

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

VÚ	Výchovný ústav
DD	Dětský domov
DDÚ	Dětský diagnostický ústav
DDŠ	Dětský domov se školou
MŠMT	Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MZ	Ministerstvo zdravotnictví
OSPOD	Odbor sociálně právní ochrany dítěte
NVP	Náhradní výchovná péče
NIDV	Národní institut dalšího vzdělávání
ČSÚ	Český statistický úřad
NOZ	Nový občanský zákoník
ÚV	Ústavní výchova
OV	Ochranná výchova
IPROD	Individuální plán rozvoje dítěte
PPP	Pedagogicko- psychologická poradna
SVP	Středisko výchovné péče
DPL	Dětská psychiatrická léčebna

SEZNAM TABULEK

1. **Tabulka č. 1** Počty zařízení pro výkon ÚV, OV ve školním roce 1999/2000 – 2009/2010 (ÚIV, 2009b, 2010)
2. **Tabulka č. 2** Počty dětí (dívek i chlapců) v zařízeních pro výkon ÚV, OV ve školním roce 1999/2000 – 2009/2010 (ÚIV, 2009b, ČSÚ, 2009, 2010)
3. **Tabulka č. 3** | Počty mladých dospělých starších 18 let v zařízení pro výkon ÚV, OV (ÚIV, 2010)